

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019 Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

УМУРЗАКОВ РУСТАМЖОН МАХАМАДОВИЧ

**XX АСР ЎЗБЕК ҚИССАЛАРИДА БОЛА ОБРАЗИ: ДАВР ВА
РУҲИЯТ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2021

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
авторефератининг мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of the abstract of dissertation on doctor of philosophy (PhD) on
philological sciences**

Умурзаков Рустамжон Махаматович

XX аср ўзбек қиссаларида бола образи: давр ва
руҳият..... 3

Umurzakov Rustamjon Mahamadovich

The image of child in uzbek narratives the XXth century: period and
spirituality.....27

Умурзаков Рустамжон Махаматович

Образы детей в узбекских повестях XX века: эпоха и
психологизм.....49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....53

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019 Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

УМУРЗАКОВ РУСТАМЖОН МАХАМАДОВИЧ

**XX АСР ЎЗБЕК ҚИССАЛАРИДА БОЛА ОБРАЗИ: ДАВР ВА
РУҲИЯТ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2021

Фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №B2020.4.PhD/Fil1425 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.fdu.uz) ва «Ziynet» Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Касимов Абдугапир Абдикаримович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Расулова Умида Йўлдош қизи
филология фанлари доктори

Тожибоева Муқаддас Абдурахимовна
филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот:

Наманган давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашининг 2021 йил «___» _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси 19. Тел: (99873) 244-44-29; факс: (99873) 244-66-03; e-mail: fardu_info@umail.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (_____ рақами билан рўйхатга олинган).

(Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси 19. Тел: (99873) 244-44-02).

Диссертация автореферати 2021 йил «___» _____ куни тарқатилди.
(2021 йил «___» _____ даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Ш.М.Искандарова

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси, фил.ф.д., профессор

М.Т. Зокиров

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш котиби, фил.ф.н., доцент

А.Ғ. Сабирдинов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги илмий семинар раиси
фил.ф.д., доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида бола образи ва болаликнинг бадиий тасвири масаласини тадқиқ этиш алоҳида аҳамиятга эга. Бинобарин, XX асрда инсонни, унинг рухий оламини ўрганишга эътибор кучайди. Шу боис бадиий насрда бола образини давр ва руҳият нуқтаи назаридан ўрганиш ҳар бир халқ адабиётида бош масалага айланди. Чунки, кишилиқ жамиятидаги илмий-техник тараққиёт бола онги ва руҳиятига ўз таъсирини ўтказиш билан бирга ундаги миллий ва инсоний қадриятларнинг шаклланишида ҳам муҳим роль ўйнаётган бугунги кунда болалиқ тасвирини давр ва руҳият, ижодий индивидуаллик, ўзига хослик ва адабий таъсир доирасида талқин этиш муҳим амалий аҳамиятга эга.

Дунё адабиётшунослигида бола образининг махсус илмий феномен сифатида тан олинishi, асосан, XX асрнинг охири ва XXI аср бошларида юз бераётган глобаллашув жараёнлари билан боғлиқ бўлиб, бола тимсолининг бадиий ифодалари, образ талқини ва таснифи бўйича илмий изланишлар олиб борилмоқда. Мазкур йўналишда бадиий асар структурасидаги бола образи орқали ёзувчининг индивидуал маҳоратини ёритиш, воқеликка муносабати асосидаги биографик, ижтимоий-психологик омилларни аниқлаш долзарб ҳисобланади. Замонавий адабиётшунослиқ бадиий асар орқали оламни фалсафий англашда болалиқ тасвирининг ўрни ва аҳамиятини жаҳон адабиётшунослиги эришган энг янги тамойиллар ва ёндашувлар асосида ўрганиш алоҳида илмий-назарий аҳамият касб этади.

Ўзбек миллий адабиётида сўнгги йилларда инсонни давр билан узвийликда тасвирлашга, рухий оламини таҳлил этишга эътибор тобора ортмоқда. Ўзбек адабиётшунослигида, айни пайтда, XX аср насри, хусусан, қиссачилиқдаги бола образлари етакчи бўлган асарлар мисолида воқеликни бадиий ифодалаш масалаларини замонавий ёндашувлар асосида илмий-назарий жиҳатдан тўғри баҳолаш муҳим вазифалардан биридир. “Айниқса, ҳозирги нотинч ва таҳликали замонда бутун башарият олдида пайдо бўлаётган, биз илгари дуч келмаган ғоят мураккаб муаммолар, глобал хавф-хатарларни биргаликда бартараф этиш, шу йўлда барча эзгу ниятли инсонларни бирлаштиришда, дунё аҳолисининг қарийб учдан бир қисmini ташкил этадиган ёшларни гуманистик ғоялар руҳида тарбиялашда бадиий сўз санъатининг ўрни ва масъулиятини ҳар қачонгидан ҳам юксалтириш зарурлигини бугун ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда”¹. Ижтимоий ҳаётдаги воқеа-ҳодисалар инсон руҳиятида инъикосланиб, унда эврилишлар юз бериши, болалар руҳиятида яққол намоён бўлиши, шубҳасиз. Бу ҳол жамиятдаги иллатлар инъикосини ҳам четлаб ўтмайди. Кўп ҳолларда ёзувчи ижтимоий, маънавий муаммоларни акс эттиришда айнан бола образига мурожаат этади. Биз яшаётган дунёни теран англаш учун инсон ҳаётининг муҳим қисми бўлган болаликка илмий-фалсафий нуқтаи назардан янгича ёндашув талаб

¹ Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Т.:Ўзбекистон НМИУ, 2019. – Б. 340.

этилади. Шу боис насрда, хусусан, қисса жанрида бола образи талқинлари муаммосини давр ва руҳият билан боғлиқликда тадқиқ этиш долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 февралдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-4958-сон, 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сон Қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сон “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзуидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги Фармойиши, шунингдек, мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек адабиётшунослигида қисса жанри тадқиқига бағишланган ишлар салмоқли ўринга эга бўлиб, бу каби тадқиқотларда жанр бадиияти, тузилиши, образлар тизимига муносабат, муайян қиссалар таҳлили, онг оқими ҳамда қисса жанри билан боғлиқ бошқа муаммолар тадқиқ этилган². Лекин ўзбек қиссаларида болалик ва бола образи тадқиқи бўйича махсус изланишлар олиб борилмаган.

Жаҳон адабиётшунослигида болалик тасвири ва бола образи муаммолари бўйича қатор тадқиқотларни санаш мумкин. Жумладан, инглиззабон халқлар³ ва рус адабиётшунослигида ушбу муаммо анча кенг

² Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях. дисс...канд.филол.наук, – Т., 1966; Аббасов А. Ўзбек повести. – Т., 1978; Улуғов А. Қиссачилигимиз қирралари. – Т., 1991; Каримов Х. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар). филол.фан.д-ри... дисс., – Т., 1994; Жўраев Т. Онг оқими ва тасвирийлик (М.М.Дўст, Ғ.Ҳотамов, О.Отахон асарлари асосида). филол.фан.номз... дисс., – Т., 1994; Кубаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80-йиллар). филол.фан.номз... дисс., – Т., 2001; Солижонов Й. XX асрнинг 80-90-йиллари ўзбек насрида бадиий нутқ поэтикаси. филол.фан.д-ри... дисс., – Т., 2002; Тўлаганова У. Тоғай Мурод насрида ритм. филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Каримова Ю. Пиримкул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини. филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Рустамова М. Истиқлол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари. филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Холмуродов А. Қиссада бадиий образ яратиш маҳорати. – Т.:Фан, 2006; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнгги чораги). филол.фан.д-ри... дисс., – Т., 2008; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм. филол.фан.номз... дисс., – Т., 2012.

³ Elizabeth A.C. The power of the other: A Character analysis of the orphan figure in children’s literature. The University of Memphis, 2016; Benton K. Johnson II. Spiritual Functioning, God Image, and Childhood Incest: An Exploratory Study. Regent University, 2009; Packard L. Freedom as theme in Mark Twain’s “The Adventures of Huckleberry Finn”. California State University, 2000 and etc.

тадқиқ этилган⁴ бўлиб, ўзбек адабиётшунослигида бу соҳа ҳали етарлича ўрганилмаган. Ўзбек адабиётшунослигида бола образи тадқиқи доирасида академик М.Қўшжонов⁵, профессор А.Қосимов⁶, тадқиқотчи С.Бабаевларнинг⁷ ишларини қайд этиш мумкин. Хусусан, А.Қосимов ва С.Бабаева диссертациялари қиёсий адабиётшунослик аспектида бажарилганлиги билан характерли. Ўзбек олимларидан А.Расулов, С.Матчонов, Р.Баракаев, А.Холмуродов, У.Ўлжабоев, П.Шермухаммедов, Қ.Қахрамоновларнинг⁸ тадқиқот ва монографиялари, У.Расулова, З.Ибрагимова, К.Турдиева, Г.Жўраева, Д.Ражабов ва бошқаларнинг мақола ҳамда тезислари⁹ ҳам ушбу муаммога бағишланган. Лекин уларда давр ва руҳият масаласи қисса жанридаги бола образи мисолида монографик планда махсус тадқиқ этилмаган. Бу эса, мазкур тадқиқотнинг ўзбек адабиётшунослигидаги дастлабки изланишлардан эканлигини тасдиқлайди.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “XX аср ўзбек адабиёти масалалари” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади XX аср ўзбек қиссаларидаги болалик ва бола образи тасвирида давр ва руҳиятнинг бадиий ифодасини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

бадиий образнинг назарий муаммолари ва бола образига хос жиҳатларни аниқлаш, бола образи генезиси ва тадрижий тақомилини тизимлаштириш;

⁴ Зимин В.Я. Тема детства в творчестве К.Д.Воробьева. Дисс... канд. филол. наук, – Орёл, 2004; Попова С.В. Мир детства и его художественное воплощение в мордовской прозе 1950-1990-х годов. Дисс... канд. филол. наук, – Саранск, 2005; Попкова Т.Д. Мир детства как философская проблема. Дисс... канд. философских наук, – Пермь, 2005; Арзамасцева И.Н. Художественная концепция детства в русской литературе 1900-1930-х годов. Дисс... докт. филол. наук, – М., 2006; Шестакова Е.Ю. Детство в системе русских литературных представлений о человеческой жизни XVIII-XIX столетий. Дисс... канд. филол. наук, – Архангельск, 2007; Черкашина Е.Л. Образ детства в творческом наследии И.А.Бунина. Дисс... канд. филол. наук, – М., 2009; Хусаинова О.И. Тема детства в творчестве Н.В.Гоголя. Дисс... канд. филол. наук, – Саратов, 2009; Иванова Э.Ю. Детство и юность как предмет изображения в прозе Г.Бёлля. Дисс... канд. филол. наук, – Самара, 2010; Гусева Е.В. Концепция детства в творчестве Захара Прилепина. Дисс... канд. филол. наук, – М., 2014; Сальникова В.В. Лексический компонент языковой картины мира ребёнка: динамический аспект (на материале русских автобиографических повестей о детстве). Дисс... канд. филол. наук, – Уфа, 2015; Выговская Н.С. Образ детства в современной англоязычной литературе: интертекстуальный диалог. Дисс... канд. филол. наук, – Нижний Новгород, 2018.

⁵ Қўшжонов М. Онага таъзим, болага меҳр. – Т.: Ёш гвардия, 1983.

⁶ Қосимов А. Адабиётда болалик маънавий-ахлоқий категория сифатида: филол.фан.номз...дисс. – Т., 1999.

⁷ Бабаева С. Ўзбек ва АҚШ адабиётида болаликнинг бадиий талқини (Ғ.Ғулом ва М.Твен ижоди мисолида). филол.фан.номз... дисс.автореф., – Т., 2012.

⁸ Расулов А. Ғаройиб салтанат // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 141; Матчонов С. Болалар адабиёти: санъатми ё тарбия // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 333; Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти қачон майдонга келган? // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 386; Қахрамонов Қ. Бир мунозара баҳонасида // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 397.

⁹ Тўлабоева Р. Болалар характерини тасвирлашда кулгининг ўрни // Шарқ юлдузи, 2011. № 5. –Б. 166-168; Тоирова С. Болаликнинг соҳир дунёси // Филологиянинг долзарб масалалари мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари. –Фарғона, 2015. –Б. 118-120; Тўлабоева Р. Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” асарида бола қалби олами тасвири // Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг анъанавий республика илмий-амалий анжумани материаллари. –Т., 2016. –Б. 345-347.

ўзбек фольклори ва мумтоз адабиёт намуналаридаги болалик тасвиридаги ўзига хосликларни ёритиш;

автобиографик характердаги қиссаларда давр ва қаҳрамон масаласини ўрганиш;

“Шум бола” қиссасини бола эътиқоди муаммоси билан боғлиқ тарзда таҳлил қилиш;

“Тубсиз осмон” қиссасидаги бола олами талқинини ёритиш;

80-йиллар қиссачилигидаги давр ва руҳият тасвирини “Икки карра икки – беш” асари мисолида асослаш.

Тадқиқот объекти сифатида Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”, Ойбекнинг “Болалик”, Ўткир Ҳошимовнинг “Икки карра икки – беш” ҳамда Нурали Қобулнинг “Тубсиз осмон” қиссалари олинган. Шунингдек, XX аср ўзбек адабиётидаги бола образи етакчи бўлган бошқа қиссаларга ҳам мурожаат этилган.

Тадқиқот предметини ўзбек адабиётида бола образи генезиси, қиссаларда бола руҳияти ва давр воқелигининг бадиий ифодаси ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда таҳлил ва талқиннинг биографик, социологик, тарихий-қиёсий, психоаналитик, психобиографик, тавсиф ва тасниф усулларида фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилар билан белгиланади:

бола образининг ўзбек адабиётидаги шаклланиш асослари, поэтик табиати даврий жиҳатдан фарқланиши, автобиографик характердаги қиссаларда болалик тасвири асосий ўринни эгаллаши ҳамда бола образи акс этган қиссалар ҳам автобиографик унсурлардан ҳоли бўлмаслиги асосланган;

Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссасидаги бола эътиқоди емирилиши даврнинг маънавий таназзули билан боғлиқ ҳолда далилланган;

XX аср ўзбек қиссалари бола руҳияти талқинида катталар дунёсининг иллат ва кулфатлари акс эттирилиб, бола образи катталар учун кўзгу вазифасини бажариши исботланган;

Ўткир Ҳошимовнинг “Икки карра икки – беш” қиссаси бош қаҳрамони ўтиш давридаги ижтимоий-сиёсий ва маънавий жараёнлар ҳосиласи сифатида бадиий талқин этилганлиги очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

бола образи генезиси ва бадииятини тадқиқ этиш орқали чиқарилган хулосалар ўзбек адабиётшунослиги учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши, адабиётшунослик назарияси, ўзбек адабий танқидчилиги тарихи, замонавий ўзбек насри, бадиий таҳлил асослари, назарий поэтика каби фанлардан яратиладиган дарслик ва ўқув қўлланмалар такомиллигига хизмат қилади;

тадқиқот натижалари асосида нашр этилган мақолалар адабиёт таълимида талаба ва ўқувчиларнинг бадиий-эстетик дидини ошириши, ўзбек насрини ўрганиш ва ўргатишдаги амалий аҳамияти аниқланган;

бола образидаги давр ва руҳият масаласи, унда илгари сурилган муаллиф бадиий-эстетик мақсади бугунги кун кишисининг бола шахсига тўғри муносабатда бўлишида ҳамда бу муносабат жамиятнинг ахлоқий-маънавий такомилида муҳимлиги кўрсатилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги Республикамиз ҳамда хорижлик олимларнинг назарий фикрларига таянилганлиги, муаммонинг аниқ қўйилганлиги, чиқарилган хулосалар тарихий-қиёсий, биографик, социологик, психоаналитик, психобиографик, тавсиф ва тасниф методлари орқали далилланганлиги, бола образи генезиси ва бадииятини изоҳлашда ўзбек қиссачилигининг турли даврларига оид ишончли манбаларга таянилгани ҳамда ўзининг илмий исботини топгани билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, ундаги назарий хулосалар XX аср ўзбек адабиёти тарихи, адабиёт назарияси бўйича ишларни яратиш, олий таълим муассасаларида ўқитиладиган адабиётшуносликка оид фанларнинг ривожланишига хизмат қилади. Шунингдек, назарий хулосалар ўзбек қиссачилиги тарихий тараққиётида шаклланган бадиий образ такомили бўйича мавжуд маълумотларни тўлдиради ва бойитади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, қисса жанри табиати, бола образининг пайдо бўлиш омиллари, болалар психологияси ҳақидаги қарашлар адабиётшунослик назарияси, ўзбек адабий танқидчилиги тарихи, замонавий ўзбек насри, бадиий таҳлил асослари, назарий поэтика каби фанлардан яратиладиган дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг такомиллашувига хизмат қилади, адабиётшунослик фанларини ўқитишда қўшимча манба сифатида ёрдам беради. Тадқиқот натижалари баркамол шахсни тарбиялаш ва миллий мустақиллик ғоясини сингдиришга хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. XX аср ўзбек қиссаларида бола образини тадқиқ этиш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

бола образи етакчи бўлган XX аср ўзбек қиссалари давр нуқтаи назаридан тизимлаштирилиб, автобиографик характердаги қиссаларда болалик тасвири асосий ўринни эгаллаши ҳамда бола образи акс этган қиссалар ҳам автобиографик унсурлардан ҳоли бўлмаслиги асосланган илмий-назарий хулосалардан Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 15.05.2020 йилдаги 125-сон буйруғи асосида эълон қилинган UNICEF билан ҳамкорликдаги “Умумий ўрта таълим мактабларида ўзбек тилини ўқитиш сифатини ошириш” лойиҳасининг 1-босқичи: Она тили, ўзбек тили ва адабиёт фанларининг ўқув-методик материалларини ишлаб чиқишда кенг фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Республика таълим марказининг 2021 йил 12-мартдаги 01/11-01/4-295-сон маълумотномаси). Натижада Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” ва Ойбекнинг “Болалик” қиссалари таҳлили ҳамда бола образига оид

умумий хулосалар билан ўрта таълим мактабларидаги адабиёт фанининг ўқув-методик материаллари бойитилган;

Гафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссаси мисолида таҳлил қилинган боладаги эътиқод емирилиши даврнинг маънавий таназзули билан боғлиқлигига оид илмий-назарий хулосалардан 2017-2020 йилларга мўлжалланган Давлат илмий-техник дастурлари доирасидаги ОТ-Ф1-100 рақамли “Имконияти чекланган болалар ижтимоий-маданий фаолиятининг бадиий-ижодий воситалари асосида назарий ва амалий такомиллашуви” номли фундаментал лойиҳа доирасида фойдаланилган (Фарғона давлат университетининг 2021 йил 25-февралдаги маълумотномаси). Натижада “Шахс ва қадриятлар” монографиясининг илмий-маърифий савияси ошган;

қисса жанридаги бола образи тадқиқи бўйича эришилган натижалардан Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг “Оловжон ва унинг дўстлари”, “Интервью”, “Жондан азиз”, “Маънавият сарчашмалари” кўрсатувлари ва Фарғона радиосининг “Ёшлар кундалиги” эшиттиришларида фойдаланилган (Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2021 йил 23-февралдаги 68-сон маълумотномаси). Натижада ушбу кўрсатув ва эшиттиришлар учун тайёрланган материалларнинг мазмуни чуқурлашган, илмий далилларга бой бўлиши таъминланган ҳамда кўрсатув ва эшиттиришларда кўтарилган адабий масалаларнинг илмий асоси кучайтирилган;

XX аср ўзбек қиссалари бола руҳияти талқинида катталар дунёсининг иллат ва кулфатлари акс эттирилиб, бола образи катталар учун кўзгу вазифасини бажаришига оид хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги Фарғона вилоят бўлими фаолиятида “Ёш авлодни ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар режаси”ни ишлаб чиқиш ҳамда тарғибот-ташвиқот ишлари учун маърузалар тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги Фарғона вилоят бошқармасининг 2021 йил 24-февралдаги 02-22/126-сон маълумотномаси). Натижада чора-тадбирлар режаси илмий асослар, ёшлар руҳиятига оид таҳлилий материаллар билан бойитилган;

бадиий адабиётдаги давр ва руҳият масаласини ёритишда бола образининг аҳамиятига оид таҳлил натижаларидан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлимининг Танқид ва адабиётшунослик кенгаши фаолиятида фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлимининг 2021 йил 25-февралдаги 11-сон маълумотномаси). Натижада XX аср ўзбек насрида давр ва қаҳрамон муносабати концептуал манзарасини ишлаб чиқиш жараёнларида бола образига таянилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 7 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, 2 та республика конференциясида, 5 та халқаро конференцияда жамоатчилик муҳокамасидан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 15 та илмий иш чоп этилган. Шулардан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация

комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола, жумладан, 5 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, умумий ҳажми 135 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, предмети ва объекти аниқланган. Тадқиқотнинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, унинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён этилган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланиб, ишнинг назарий ва амалий аҳамияти очиқ берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, апробацияси, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Тадқиқотнинг биринчи боби **“Бола образининг тарихий тараққиёти”** деб номланиб, бобнинг **“Бадий образ назарий муаммо сифатида”** номли дастлабки фаслида бадий адабиётда образ ва унинг табиати назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Адабиётшунос Б.Саримсоқов “образ” атамасини “пайдо қилмоқ, яратмоқ” маъноларидан келиб чиққанини асослаган бўлса¹⁰, Д.Қуроновиқ фикрича, кўп маъноли “образ” сўзига “бирор ниманинг онгдаги акси” маъноси мувофиқ келади¹¹.

Образ индивидуаллаштирилган умумлашма сифатида намоён бўлади. Нарса-ҳодисанинг умумий жиҳатлари билан бирга ўзигагина хос хусусиятларни мужассамлаштириши у ҳақдаги образли ва абстракт тафаккурни шакллантиради.

Бадий образнинг рационал ва эмоционал бирлик сифатида тушунилишига сабаб, у ўзида ақл ва ҳисни бирлаштиради. Шу билан бирга, ижодкорнинг ўзи яратган характер моҳиятига киргани сари қаҳрамонларига нисбатан ҳиссий муносабатида ўзгаришлар юзага келиши исботланган. Бола образи етакчи бўлган қиссаларда бу жиҳат яққол сезилади. Жумладан, “Шум бола”да бош қаҳрамоннинг Ғафур Ғулом измидан “чиқиб кетиши”, Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” қиссаси сўнгида Боланинг ҳалок қилиниши, Нурали Қобулнинг Норбўтани (“Тубсиз осмон”) нобуд қилиши воқелигида болага ачиниш, болалик даврига нисбатан ҳиссий қараш мавжуд.

Бадий образнинг жонлилигини таъминловчи воситалар сифатида муаллиф характеристикаси, портрет, бадий психологизм, персонаж нутқи каби тасвир унсурларидан фойдаланилади. Бу унсурлар адабиётга ёндош санъат ва фанлардан “ўзлаштирилган” бўлиб, муаллиф характеристикаси –

¹⁰ Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 8.

¹¹ Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Навоий университети нашриёти, 2018. – Б. 89.

физиология, портрет – тасвирий санъат, бадий психологизм – психология, персонаж нутқи – филология илми асосида яратилишини англаш қийин эмас. Юқоридаги унсурларнинг ҳар бири образ шаклланишида муҳим ва улар бир-бирини тўлдиради. Лекин бола образи етакчи бўлган қиссаларда портрет ва пейзажга нисбатан бадий психологизм ва персонаж нутқи етакчилик қилади. Бола қиёфаси унинг руҳияти ва нутқидан англанади.

Образ яратишнинг, асосан, икки туридан фойдаланилади. Жамлаш йўли билан образ яратишда ёзувчи борлиқ, характерлар, тақдирлар ва деталлардан материал сифатида фойдаланади. Мавжуд материалдан керагини танлаб, уни яқка шахсда бирлаштиради. Бола (“Оқ кема”), Кичкина Шаҳзода (“Кичкина Шаҳзода”), Норбўта (“Тубсиз осмон”), Қўшоқвой (“Икки қарра икки – беш”), Асрор ва Қамариддин (“Алвидо, болалик”) қабила шу йўналишга мансуб образлардир.

Прототип асосида бадий образ яратишда ёзувчи тарихий ёки замондош шахсга таянади. Прототип ўша образнинг скелети ҳисобланади. Автобиографик характердаги қиссаларда ёзувчи ўз болалигини прототип сифатида белгилайди. Масалан, Ойбекнинг Мусавойи (“Болалик”), Абдулла Қаҳҳорнинг Абдуллеси (“Ўтмишдан эртақлар”), Максим Горькийнинг Олёшкеси (“Болалик”), Тарас Шевченконинг “Варнак” (“Қочқин”) қиссасидаги қаҳрамонлар прототип образга мисол бўлади.

Бадий адабиётнинг доимий ва энг муҳим образларидан бири сифатида бола образи ва болалик тасвири алоҳида аҳамиятга эга. Бола тимсоли умумлашма образ сифатида ўз ичига бола образларининг типологияси, бола дунёси, болани ўраб турган муҳит ва бола образининг руҳиятини қамраб олади. Образларда болалар характерининг турли кўринишлари намоён бўлади. Боланинг дунёси унинг шахсий майдони билан белгиланади. Боланинг муҳити унинг теграсидаги воқелик (оила, мулоқот ва бошқалар) сифатида талқин этилиб, ана шу муҳит таъсирида унинг табиий, ижтимоий ва индивидуал ривожланишидаги жиҳатлар намоён бўлади.

Психология фанидан фарқли равишда бадий адабиёт боланинг маълум давр ва вазият (ҳолат)даги руҳиятини ва етакчи фаолиятини индивидуаллашган умумлашма тарзида тасвирлайди. Турли даврларда яратилган бола образларини қиёслаш натижасида улардаги бадий психологизм руҳшунослик илмидаги фаол ёш даврлари назарияларига асосланганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, XX асрда яратилган бола образларида, асосан, социогенетик ва психогенетик назариялар устуворлик қилади. Социогенетик назария бўйича боланинг ижтимоийлашиш ҳолати унинг шахс сифатида камол топишига хизмат қилади. Ҳар бир инсонга муҳит таъсирини инкор этиб бўлмайди, бироқ ҳар бир одамнинг ҳеч қандай муҳит таъсирисиз бошқариладиган ўз табиати борлигини ҳам эътибордан соқит этмаймиз. Айнан бола образлари муҳит таъсирида эмас, кўпроқ ўз табиий характерлари билан яшайдилар. Бу ҳол кўпинча, муҳитга мос келмайди, натижада болалар унинг қурбонига айланганини кўришимиз мумкин.

Психогенетик назарияга асосланган образларда рухий жараёнларнинг ривожланиши биринчи планга олиб чиқилади. Бунда бола образининг иррационал хусусиятлари психодинамик нуқтаи назардан таҳлил қилинади.

Бадий образ сифатида болалик рухий поклик, эзгулик, самимийлик рамзи бўлиб ассоциацияланади ҳамда бадий асарнинг умумий концепцияси учун асос ҳисобланади.

Бобнинг иккинчи фасли “Болалик тасвирининг тарихий-тадрижий тақомили: функционал ўхшашлик ва дифференция” деб номланган бўлиб, унда ўзбек фольклори ва мумтоз адабиётдаги бола образининг тадрижий тақомили таҳлил этилган.

Маълумки, болалик энг қадимги даврларданок халқнинг урф-одатлари ва маросимларида акс этган. Қадимдан шаклланиб бўлган ва фақатгина ўтмишнинг бир қисми сифатида қолган болалик келажакка интилади, лекин умрбод ўзида қайтишнинг жозибасини сақлаб қолади. Шунинг учун Карл Юнг инсоннинг она қорнига қайтишга бўлган истагини, болаликка қайтишга интилишини мифологик архетипларнинг энг қадимгиларидан бири сифатида баҳолайди. Демак, болалик инсон ҳаётининг жозибали, беғубор даври сифатида қадимдан адабиётнинг предмети бўлиб келган.

Қадимги мифларда ибтидо сифатида бола ва болалик тасвири акс этган ўринларда болаликка оид тафсилотлар баён қилинмайди, улар эпик замоннинг асосини ташкил қилади. Инсоннинг ижодга ва ўз-ўзини англаб олишга қўйган илк қадами сифатида мифларда Худолар, титанлар ва қаҳрамонларнинг туғилиши, болалиги, тақдири ўхшаш тасвирланган. Бу ўхшашлик инсон руҳияти ва муҳитдаги яқинлик натижасида юзага келган. Жумладан, юнон мифларида Ахилл ва бошқа қаҳрамонларни болалигидаёқ Хирон – кентаврларга топширишган. Болани устоз сифатида ярим одам, ярим ҳайвон тарбия қилиши бўлажак қаҳрамон ҳам инсон, ҳам ҳайвон қувватини – қонун ва кучни ўзлаштиради,¹² дегани эди. Шунингдек, туркий мифларда қаҳрамон тотем – ҳайвон ҳимоясида бўлади ва унинг кучини ўзлаштиради. Масалан, бўри, айиқ, от, ит раҳнамо сифатида белгиланган ва у бола билан бирга юради.

Умуман, туркий халқлар яратган мифларда бола тасвири соф инсон боласи сифатида эмас, миф табиатига мос равишда, табиат ҳодисалари ва тимсоллари (масалан, юлдуз) сифатида гавдаланади. Масалан, “Ой билан кун” мифида болалар – юлдузлар, “Азиз момо ва унинг ўғиллари” мифида Аҳмон билан Даҳмон аёз рамзи сифатида кўрсатилади¹³.

“Тўмарис” ривоятида эса, Тўмариснинг ёш ўғли Спарангиз хийла қурбонига айланади. Унга хийла билан шароб ичирилиб, асир олинади. Юқоридаги афсонада тарихийлик изи йўқолиб, бадий-эстетик мақсадни амалга оширишда бола образидан фойдаланилган. Шу билан бирга, Спарангизнинг ноҳалол йўл билан асир олиниши Тўмарис жасоратига туртки берган, дейиш мумкин.

¹² Макиавелли Н. Ҳукмдор. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 53.

¹³ Мирзаев Т. ва бошқалар. Ўзбек халқ оғзаки ижоди хрестоматияси. – Т.: Алоқачи, 2008. – Б. 232.

Умуман, афсоналардаги бола образи эртак ва дostonларнинг бош қаҳрамонларига асос бўлиб хизмат қилган.

Халқ оғзаки ижодининг сеҳрли-фантастик эртаклари орасида бола ёшидаги митти полвонлар образи кўп учрайди. Ушбу турдаги эртакларда воқеа боланинг фавқулодда мўъжизавийлиги асосига қурилган бўлиб, ижтимоий-сиёсий мазмун тилсим ёрдамида ечилади. Комик характердаги митти қаҳрамонлар ҳақиқат учун курашадилар. Уларда меҳнаткаш ва жабрдийда халқ вакиллари, уларнинг орзу-интилишлари мужассамлашади. Масалан, “Хурмача полвон”да чолнинг ўғли бойни тилсим билан мот қилиб, ота-онасини тўкин ҳаёт кечиришига сабаб бўлади.

Кейинги даврда яратилган ҳаётий-маиший эртакларда эса, бош қаҳрамон, асосан, бола ёшида бўлади. Эртакларда қатъий такрорланиб турувчи ИМФ (инициал, медиал, финал) формуласининг барча қисмида бола образи иштирок этади, яъни у туғилади, вояга етади ва финал қисмида – йигит ёшида мурод-мақсадига етади.

Бола образининг юксак намуналарини халқ эпосининг илк тури – қаҳрамонлик дostonларида учратишимиз мумкин. Бу тур дostonларнинг эпик мазмундаги қаҳрамонлик характери болалик тасвиридаёқ кўзга ташланади.

Бадий асарда болалар характерини ифодалашга қизиқишнинг пайдо бўлиши фалсафа ва педагогиканинг ривожланиши билан боғлиқ. Жаҳон адабиётшунослигида илк бор болалар характерига қизиқиш Уйғониш давридан, яъни ақл-идрокка таяниш ва инсонни ўзгартириш мумкинлигига ишонч пайдо бўлган пайтдан бошлангани таъкидланади. Шарқда баркамол инсон болаликдан етук бўлиши керак, деган тушунча мавжуд. Бу тушунчанинг назарий асосларига диний-фалсафий, илмий-бадий асарларда замин яратилган. Хусусан, Абу Наср Форобийнинг фикрича, фозил одамлар шахри ҳокимида 12 та фазилят болаликдан шаклланган бўлиши зарурлиги таъкидланади¹⁴. Хусусан, у туғма олийҳимматли, одил ва ростгўй, саботли ва жасур бўлиши лозимлиги уқтирилади. Зеро, болаликдаги ҳислатлар табиий хусусиятга эга бўлиб, улар кейинчалик ижтимоийлашиб боради.

Ўзбек адабиётидаги қиссачилик намунаси бўлган “Қисаси Рабғузий” агиографик асарида ҳар бир пайғамбарнинг қиссаси уларнинг туғилиши, болалиги, кейинги ҳаёти тасвири билан кетма-кетликда келтирилади. Масалан, Сулаймоннинг шоҳ бўлиши ёшлигидан маълум бўлади, у хатни очмай ўқий олади.¹⁵ Шунингдек, илоҳий туғилиш, кенжа фарзандлик, саргузаштларга бой болалик лавҳалари бошқа набийлар қиссаларига ҳам дахлдордир.

Алишер Навоийда болалик тасвири “тифл”, “атфол”, “туфулият”, “бола”, “сиғар”, “йигитлиғ”, “ёшлиғ”, “шабоб” каби сўзлар билан ифодаланади. Навоий асарларида нафақат ўз болалик йилларини, балки қаҳрамонлари болалик даврини ҳам бадий тасвирлайди. Унинг ўз асарларида болалик тасвири ва бола образи болалар психологияси, болалик характеридан келиб

¹⁴ Форобий А.Н. Фозил одамлар шахри. –Т.:А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б. 160.

¹⁵ Рабғузий Н.Б. Қисаси Рабғузий. 2-китоб. –Т.:Ёзувчи, 1991. –Б. 31.

чикқан ҳолда, мумтоз адабиёт анъаналарига мувофиқ фрагментал тарзда ёритилади. Ундаги ҳар бир қаҳрамон фольклор ва мумтоз асар анъаналарига хос равишда болалик давридан бошлаб асарга кириб келади. Жумладан, “Ҳайрат ул-аброр”нинг 8-бобида Муҳаммад пайғамбарнинг, “Ҳамса”да Фарҳоднинг, Қайснинг, Искандарнинг, “Тарихи мулуки аҷам”да Нўширавоннинг болалик давлари тасвирланади. Масалан, севиқли ёри билан боғдаги учрашувда Нўширавоннинг нигоҳи инсон кўзларини эслатувчи наргис гули япроғига тушади, бундан ниҳоятда хижолат бўлади ва висол онларидан воз кечади. Навоийнинг хулосаси шу бўладики, Нўширавондаги ҳаё уни олам аҳлига шоҳ қилди.¹⁶ Бу каби мисоллар Алишер Навоийнинг бадиий мақсад ва идеалларига ҳамоҳанг бўлиб, уларда даҳоликка пойдевор ёшликдан қўйилади, деган хулоса ўз тасдиғини топади.

Бироқ мумтоз адабиётда, хусусан, маърифатпарварлик адабиётида болаликка ва бола образига шахсни шакллантирувчи ёрдамчи босқич сифатида қаралган. Шу боис бу давр адабиётида қаҳрамоннинг болалиги бадиий тасвирнинг энг муҳим предметларидан бирига айланади. Шу билан бирга, мумтоз адабиётда болалик тасвири фрагментал хусусият касб этган бўлиб, ижодкорлар етукликда туриб, болалик илдизларини буюк келажакка ишора сифатида талқин этганлар.

Ишнинг иккинчи боби **“Автобиографик характердаги қиссаларда болалик талқини”** деб номланиб, унинг биринчи фаслида **“Автобиографик қиссаларда давр руҳи”** тадқиқ қилинади. Мазкур фаслда XX аср ўзбек адабиётида яратилган қиссалар таҳлилга тортилган.

Болалик ўзбек мумтоз адабиётида фрагментал хусусият касб этган бўлса, XVII асрдан бошлаб бадиий ифода предметига айлана бошлади. Рус тадқиқотчиси Е.Шестакованинг фикрича, XIX асрнинг 2-ярмидан бошлаб қаҳрамоннинг ёшлигига бадиий тасвирнинг жиддий объекти сифатида қаралди.¹⁷ Дарҳақиқат, XX асрга келиб, болалик мавзусига қизиқиш яна ҳам ортди. Инсонни болаликдан бошлаб тарбия қилиш лозимлиги, болалик келажакнинг пойдевори эканлигига янада жиддий қарала бошланди. Бу даврда кўплаб сўз санъаткорлари учун болалик ҳаёт рамзига айланди ва чуқур маъно касб этди.

Ривожланган болалик статусини ёқлаб чиққан XX аср мутафаккирлари боланинг шаклланиш жараёнини нафақат тарихий ҳодиса, балки унинг заминиди инсоният маданияти ривожланишидаги изчиллик ва олға интилиш тамойилларини алоҳида феномен сифатида ҳам кўриб чиқдилар. XX асрдаги бола образлари ўзгараётган вақт маконига узвий киритилган тарих субъекти, у тарихни яратувчи ва ўз бошидан кечирувчи, шунингдек, ушбу жараёнда ўзлигини намоён қилувчи ҳисобланади.

Ўзбек адабиётида бола образи етакчи бўлган қиссалар асосан 60-80-йилларда яратилган бўлиб, уларда XX асрнинг 10-20-йиллари, 40-50-йиллар

¹⁶ Навоий Алишер. Тарихи мулуки аҷам, –Т.:Фан, 2000.

¹⁷ Шестакова Е. Детство в системе русских литературных представлений о человеческой жизни XVIII-XIX столетий. автореф. дисс... филол. наук, – Архангельск, 2007. –С. 24.

ва 80-90-йиллари воқеалари тасвирланган. Воқеликни бадий идрок этиш ва ифодалаш усулига кўра бола образи етакчи бўлган қиссалар ранг-барангликка эга. Уларни қисса номи остида умумийлик бирлаштириб турса-да, ички бўлиниш асосида назарий жиҳатдан бир қанча турларга ажратиб ўрганиш мумкин. Тадқиқот давомида ўрганиб чиқилган, бола образи етакчи бўлган, умумий қисса номи остида нашр этилган асарларни автобиографик қисса, биографик қисса (Ойбек “Бола Алишер”), тарихий қисса (Матёқуб Қўшжонов “Дагиш”), сеҳрли-фантастик қисса (Туроб Максуд “Парига ошиқ ўсмир”), афсона қисса (Пиримкул Қодиров “Нажот”), воқеий қисса (Тоҳир Малик “Алвидо, болалик”), ҳикоялар туркумидан иборат қисса (Пиримкул Қодиров “Акрамнинг саргузаштлари”), юмористик қисса (Пиримкул Қодиров “Яйра институтга кирмоқчи”), сатирик қисса (Ўткир Ҳошимов “Икки карра икки – беш”) ва саргузашт қисса (Абдулла Қаҳҳор “Ўтмишдан эртақлар”) каби ички турларга бўлиб, таҳлил қилиш мумкин, лекин бу бўлиниш нисбий бўлиб, жанр масаласига оид тадқиқотларда алоҳида ўрганиш талаб этилади.

Бола образи етакчи бўлган қиссаларнинг энг кўп тарқалган тури автобиографик қисса ҳисобланади. Автобиографик қиссаларда, асосан, муаллифларнинг болалик йиллари тасвирланади. Шу билан бирга, бола образи етакчи бўлган қиссаларда автобиографик руҳ устунлик қилади. Бунга бир қанча сабаблар мавжуд. Биринчидан, давр ва мафкура тақозоси билан XX аср ёзувчилари (айниқса, аср бошида туғилган ижодкорлар) инқилобдан аввалги “қолоқ, нурсиз” даврни тасвирлаш учун ўзларининг болалик йилларига мурожаат қилган бўлсалар, иккинчидан, асар марказига бола образининг қўйилиши муаллифнинг беихтиёр ўз болалик йиллари хотираларига суянишга мажбур қилди. Ўтган аср қиссалари ичида гарчи муаллифларнинг ўзлари эътироф этмаган бўлсалар-да, Мўминжон Муҳаммаджоновнинг “Турмуш уринишлари”, Садриддин Айнийнинг “Эски мактаб”, Ойбекнинг “Болалик”, Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўтмишдан эртақлар”, Йўлмирза Оймирзаевнинг “Бахт бешиги” (“Етимнинг юраги”), Матёқуб Қўшжоновнинг “Дагиш”, Носир Ҳозиловнинг “Саратон” қиссалари автобиографик йўналишдаги асарлар саналади.

Адабиётшуносликда, хусусан, биографик метод назариясида ҳар қандай бадий асар ижодкор қалби моделидир¹⁸. Тадқиқотимиз йўналиши нуқтаи назаридан ушбу назарияни яна ҳам конкретлаштириб айтиш мумкинки, ҳар қандай бола образи етакчи бўлган қисса автобиографикликдан ҳоли бўла олмайди, чунки болалик тасвири ва бола образига ҳар бир ижодкор маълум даврий масофани босиб ўтгандан сўнг мурожаат этади.

Автобиографик қисса муаллифи биографик қисса муаллифи каби архив ва тарихий ҳужжатларга эмас, ўз ўтмиш хотирасига мурожаат этади. Айтиқса, у болалигига мурожаат этганда бошдан кечирган руҳий ҳаяжонларни ёритади. Шу билан бирга, автобиографик асар билан автобиографик характердаги асарларни ҳам фарқлаб ўрганиш лозим. “Автобиографик характердаги асарда биографик унсурлар салмоқли ўрин

¹⁸ Карим Б. Руҳият алифбоси. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – Б. 174.

тутган ҳолда, бадий тўқима ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Бошқача айтсак, худди реал прототипига эга асарлардаги каби, автобиографик характердаги асар учун муаллиф – прототип, холос, унинг асосида бошқа бир шахс образи яратилади”¹⁹. Шу жумладан, Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” асари ҳам автобиографик характердаги қисса ҳисобланади. Умуман, автобиографик, биографик ва бола образи етакчи бўлган қиссаларда автобиографиклик унсурлари етакчи ўрин тутишини кўришимиз мумкин. Шу сабабли ишнинг мазкур боби учун танланган асарларни умумий ном билан “автобиографик характердаги қиссалар”, деб номладик.

“Болалик” номи остида яратилган дунё адабиётидаги кўплаб асарларни бирлаштириб турувчи энг характерли жиҳатлардан бири ҳам автобиографиклик ҳисобланади. Жумладан, ўзбек адабиётида ўзига хос ўринга эга бўлган Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг (1905-1968) “Болалик” қиссаси бош қаҳрамони – Мусавой, яъни бўлажак адибнинг ўзидир. Қисса бола тилидан ҳикоя қилинади. Ундаги воқеалар Ойбекнинг болалик хотираларидан иборат, лекин қиссада муаллиф фақат хотиралар билан чекланиб қолмасдан, ўша даврнинг энг муҳим воқеаларини ҳам тасвирлайди. Қисса воқеалари мемуар тарзда бўлса ҳам, муаллиф унга бадий-ижтимоий руҳ бағишлайди. Бу нарса асарнинг кейинги бобларида ижтимоий воқеаларнинг ёрқинлашувига хизмат қилади.

XX аср бошларида болалар психик тараққиёти манбаларини ҳар томонлама талқин этувчи биогенетик ва социогенетик оқимлари пайдо бўлди. Биринчи оқим тарафдорларининг таъкидлашича, ирсият бола ҳаётида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Иккинчи оқим тарафдорларининг фикрича, бола тараққиётининг бирдан-бир омили – бу муҳитдир. Инсонни ўрганиш учун у ўсган муҳитни таҳлил қилишнинг ўзи кифоя.²⁰

“Болалик” қиссасидан бола ривожланишида ижтимоий муҳит ва социогенетик омиллар муҳим эканлигини англаш мумкин. Чунки Мусавойнинг ҳаёти, асосан, ижтимоий муҳитда: бозорда, кўчада ўтади. Мусавой ҳам Шум бола каби ўсмир йигит. Фақат Ғафур Ғулом Шум боланинг 5-6 ойлик саргузаштини тасвирласа, Мусавойнинг камида ўн йиллик ҳаёти акс эттирилади. Унинг ёши (4-14) муаллиф томонидан аниқ кўрсатилади.

Ойбек мемуар услубни қўллаб, ўзини биров чеклагандай бўлади. Қаҳрамониға Шум бола каби тўла эркинлик бера олмайди. Ойбек қиссасида ҳаётий воқеалар, ғояга кўп урғу берилади. Шунинг учун унда бадийлик элементлари камдек туюлади. Зеро, ҳаётий материалга кўпроқ ён босса, ғояга эрк берса, бадийлик оқсайди²¹. Лекин буни Ойбек автобиографик услуб билан ёпади, яъни ҳаётий воқеалар, шахсларнинг кўп учраши автобиографик қисса шарти сифатида қабул қилинади. Кўп ўринда муаллиф ўз руҳиятидаги эркка ташналикни қаҳрамониға кўчиришга уринади.

¹⁹ Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – Б. 6.

²⁰ Ёш психологияси ва педагогик психология. М. Ғ. Давлатшин таҳрири остида, – Тошкент, 1974.

²¹ Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 14

Қиссадаги эътиборга молик жиҳатлардан яна бири бобо ва набира муносабатларидир. Масалан, М.Горкийнинг “Болалик”, Ч.Айтматовнинг “Оқ кема” қиссаларида бола руҳияти шаклланишида бобо образи муҳим аҳамиятга эга. Умуман, реал ҳаётда ҳам бобо ва набира ёки буви ва набира бир-бирига руҳан яқин бўладилар. Бунинг сабабини кексаларда кечаётган иккинчи болалик ҳолати, улар қайта бошдан кечираётган софлик, беғуборлик туйғулари билан изоҳлаш мумкин. З.Фрейднинг таъкидлашича, балоғат ёшига етганимизда болалик хотираларимизнинг аксари ўчиб кетади. Улғайган пайтимиз бизда нафс уйғонади ва болалик деган сирли донишмандлик туйғуси ҳам тугайди. Токи, мункиллаб қолган чолга айланиб, нафсимиз ҳеч нарса тиламай қўйганида яна болалик оламига қайтиб, атрофдагиларга кулги бўламиз. Шунинг учун бобо ёки бува ва набира муносабатларида руҳий яқинлик сезилиб туради. Бола образи етакчи бўлган қиссалар учун бу жараён характерлидир. Ойбек ҳам бу ёндашувдан усталик билан фойдаланади. Натижада Мусавойнинг боболари унинг ҳаётида ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Иккинчи бобнинг навбатдаги фаслида **“Шум бола” қиссасида бола эътиқоди муаммоси** ўрганилган.

Бугунга қадар ўзбек адабиётшунослигида қаҳрамон эътиқоди масаласига, маълум сабабларга кўра ўрганилмаган. Аслида эътиқод фақат Худога ва диний таълимотларга ишончдан иборат эмас. Айниқса, бола эътиқоди масаласида бу тушунча янги ва ўзгача маънолар касб этиши мумкин.

Инсоний муносабатлар соҳасида ишонч-эътиқод ҳар қандай дўстлик ва муҳаббатнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Бола камол топиб бориши, унда инсоний фазилатлар, иқтидор ва қобилиятлар шаклланиши учун унга нисбатан эътиқод зарур. Бунда бола учун жуда аҳамиятли инсон, яъни ота ва она унга ишониши талаб этилади. Акс ҳолда, болада бундай қобилиятлар мутлақо бўлмагандай руҳиятида пинҳон қолиб кетиши мумкин.

Инсондаги барча ёвузлик ташқи таъсир оқибатида юзага келади, натижада унинг танлаш имконияти қолмайди. Болалар маълум ёшга етиб, ижтимоий ҳаётни кўрганларидан кейин иккиланиб қолиши бежиз эмас. Энг ёмони – болада танлаш имкониятининг қолмаганлиги.

Айнан танлаш имкониятининг қолмаганлиги, эътиқод емирилиши каби XX асрнинг типик муаммоларини Ғафур Ғуломнинг (1903-1966) “Шум бола” қиссасида кўришимиз мумкин. Асарга ўсмир ёшида кириб келган Шум бола тез орада ўспиринга айланади. Қиссадаги динамик сюжет, воқеаларнинг тез ривожланиши, бола руҳиятидаги эврилишлар ёш давларини тез босиб ўтишга мажбур қилади. Шум бола ўспиринлигини ўз тили билан айтади: *“Ҳар икковимизнинг ҳам дунё қидириб, бахт излаб юрган ўспиринлигимиз маълум бўлди. Мол-у жонни бир қилиб, аҳду-паймон қилишдик-да, катта, улуг сафарни мўлжал олдик”*²².

²² Ғулом Ғ. Танланган асарлар. Шум бола. –Т.:Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2012. –Б. 169. (Асардаги барча иқтибослар ушбу манбадан олинади ва саҳифаси қавс ичида берилади).

Қиссада “қаерга бораман”, деган савол кўп қўлланган. Юзаки қараганда Шум бола бу саволни бошпанасиз, пулсиз, чорасиз қолганда ўз-ўзига берадигандек туюлади. Аслида бу савол негизда эртанги кунни, келажакни кўра олмаслик, катта турмуш арафасидаги ўспириннинг мустаҳкам эътиқоди ва ҳаётий режаси мавжуд эмаслиги фожиаси бор. Эътиқод емирилиши, давр ва руҳият мутаносиблигини ифодаловчи ушбу риторик сўроқ кўп шум болашунослар эътиборидан четда қолган. Назаримизда, бу савол асарнинг ўқилдишини ташкил қилади.

Шум бола қаерга бормасин, унинг психологик ҳолати фрустрация (омадсизлик, мақсадга етолмаслик) билан якунланади. Натижада унда фош этишдан ташқари зўравонликка яқин бўлган қасд олиш туйғуси ҳам шаклланади. Тандир ичида ётиб, жазман йигитдан пул талаб қилиши, такяхона аҳлини манқалдонда шишада сув қайнатиб кўрқитиши эпизодларида унда ўч олиш истаклари шакллангани кўринади. Болалар онгида воқеликдан нусха кўчириш қобилияти ривожланган бўлади. Ғафур Ғулом қиссада бундан усталик билан фойдаланади. Шум бола ҳаракатлари орқали катталар дунёси акс эттирилади.

Эрих Фроммнинг таъкидлашича, “эътиқод емирилиши” болалар ҳаётида тез-тез учраб туради. Унинг фикрича, бола ўз ҳаётини меҳр-муҳаббат, эзгулик ва адолат тушунчаси билан бошлайди²³. Гўдак ҳаётини тўлалигича она ихтиёрига топширади, она гўдак учун “ҳаёт манбаи” ҳисобланади. У норасида бўлганлиги учун онасига тўла ишонади. Бундай ишонч ўз отасига, буваси ва бобосига, бошқа бирор яқинларига, шунингдек, Худога нисбатан ҳам бўлади. Кейинчалик отага муҳаббат орзу-интилишлар таянадиган манбага айланади. Бу даврда ота боласининг рағбати ва эътиборини қозонишга, норози қилмасликка интилади. Шум бола асардаги ёши бўйича, яъни илк ўсмирлик даврида онадан ота томон юриши, унинг меҳрини қозониши керак эди. Воқеалар эса, уни ҳар иккисидан ҳам айиради.

Андре Моруа таъкидлаганидек, молиявий қийинчиликлар ҳеч қачон фожеий бўлмайди.²⁴ Ҳамма гап маънавий қашшоқлик, инсонга, хусусан, бола шахсига бўлган ишончсиз муносабатда. Шум болага ишончсиз муносабат, аввало, оилада мавжуд эди. Унга синглиси ҳам “-ҳа, ...ўлгур”, деб мурожаат қилади (164-бет). Икки ўринда нутқи келтирилган онасининг сўзлари ҳам “жувонмарг, зумраша”, тарзидаги фақат қарғиш ва тергашдан иборат, холос.

Қиссадаги бола шахсига муносабатда ўша давр жамияти аъзоларининг маънавий қиёфасини кўриш мумкин. Шум бола қаерга бормасин, “келгинди, сиғинди” сифатида қарши олинади. Табиийки, бундай муносабат шаклланаётган бола характерига салбий таъсир кўрсатади. Қиссадаги қаҳрамонлар характерида давр руҳи, ўша тоифа даражаси билан бирга болага, жумладан, етим болага бўлган муносабат реал ифодаланган.

Шум бола Ғафур Ғулом учун табиийлик, эзгулик, софлик дунёси – у идеал бўлиб хизмат қилади ва ёзувчига замондош бўлган воқеликка қарама-

²³ Фромм Э. Инсон қалби. Унинг эзгулик ва ёвузликка бўлган лаёқати. –Т.:Ўзбекистон, 2016. –Б. 25.

²⁴ Моруа А. Чоршанба учун бинафшалар. –Т.:Янги аср авлоди, 2015. –Б. 201.

қарши қўйилади. Ёзувчи “Шум бола” қиссаси устида йигирма беш йил ишлади. Қиссанинг биринчи ва иккинчи қисмлари 1936 йилда ёзиб тугатилган. Учинчи қисми қирқинчи йиллар охирида тугатилган. Олтмишинчи йилларнинг бошларида қайта таҳрир қилинган”²⁵. Шунинг учун ҳам қиссада муаллиф-қаҳрамон муносабатлари чуқур уйғунлик касб этган. Айнан мана шу уйғунлик асарнинг автобиографик ёки ундай эмаслиги тўғрисидаги баҳсларни юзага келтирган. Мазкур асарни муаллиф ва персонажга хос автобиографик ва биографик маълумотларнинг қамраб олиниши, фольклорга хос ёш Насриддин типидagi қаҳрамон гавдалантирилиши билан ўзига хос бола образи етакчи бўлган қисса, деб аташ мумкин.

Физика қонунлари бўйича, бутун коинотни гравитация бошқаради. Қуёшнинг гравитацияси ўз тизимидаги сайёраларга таъсир қилса, инсоннинг ўз яқинларига бўлган меҳрини ҳам шунга қиёслаш мумкин. Инсон гравитацияси кўпроқ болаларда амал қилади. Бола улғайиб жамият ичига киргани сари унда гравитация сусаяди. Шум боланинг ҳаёти жамият ичида – бозорда, такяхонада ўтади. У муҳит сабаб ўсмир давридаёқ оиласидан, яқинларидан узоқлашади. Оиладаги тортиш кучини йўқотган шум бола ўз орбитасини йўқотган сайёрадек, жамиятда дарбадар кезинади.

Ғафур Ғулом бола образини муҳит қурбонига айлантиришини ташқи таъсирларни бартараф этиш лозимлиги билан изоҳлаш мумкин. Худди шунингдек, “Шум бола” қиссаси ҳам “*Тўрт томон қибла. Лекин қаёққа қараб йўл олсам экан*”, (286-бет) деган иқроп билан якунланади. Шум боланинг бу хулосасида бола эътиқодининг емирилгани, эртанги кунга ишончсизликни англаш мумкин.

Қисса аввалида оламга ҳайрат билан қараган Шум боланинг 5-6 ойлик саргузашти мобайнида бу ҳайратлари муҳит сабаб нафратга, ундан кейин фош этиш ва ўч олишга, якунда эса, саросимага олиб келади. Унинг уйга қайтолмаслигига сабаб, болалиги тутагани, қайтишга бўлган ишонч емирилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг учинчи бобида **“XX асрнинг 2-ярми воқелиги акс этган қиссаларда бола руҳий олами”** ҳақида сўз боради. Бобнинг биринчи фасли **“Тубсиз осмон” қиссасида бола психологияси талқини**га бағишланган.

80-йиллар ўзбек насрида ўзига хос туб бурилиш йиллари ҳисобланиб, бу даврда болалар ҳаёти акс эттирилган талай асарлар яратилди.

XX асрнинг сўнгги чорагида яратилган ўзбек қиссаларидаги воқеликни фалсафий-руҳий таҳлил қилиш, қаҳрамон руҳиятининг тубсиз қатламларига назар ташлаш тамойили бола образи тадрижида ҳам сезила бошлади. Агар аср боши ва ўрталаридаги бола образларида, асосан, ижтимоий фаоллик кузатилган бўлса, юз йиллик охирига келиб, уларнинг ички олами, муҳит билан тўқнашувдаги руҳий ҳолатлари тасвири етакчилик қила бошлади. Ана шундай бола руҳияти бўртиб турган асарлардан бири ёзувчи Нурали Қобулнинг (1950 йилда туғилган) “Тубсиз осмон” (1976-80) қиссасидир. Асар

²⁵ Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Т.:Сано-стандарт, 2019. – Б. 46.

ҳақида адабиётшуносликда биринчилардан бўлиб академик М.Қўшжонов, У.Ўлжабоев, Б.Назаров, Й.Солижонов, Т.Қаҳҳор, А.Қосимов, Қ.Йўлчиев, У.Расулова сингари олимлар ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар, тадқиқот ишларида объект сифатида ўргандилар. Ўз вақтида машҳур ёзувчи Чингиз Айтматов ҳам қисса ва унинг муаллифи ҳақида илиқ фикрларни билдириб ўтган.

XX асрнинг 80-йилларидан бошлаб ўзбек адабиётида олам ва одамни бадиий тадқиқ этишга кўпроқ эътибор берила бошлади. Қаҳрамон руҳий ҳолатининг ижтимоий-психологик, физиологик ва бошқа сабабларини чуқур бадиий тадқиқ этишга уриниш кучайди. Нурали Қобулнинг “Тубсиз осмон” (1976-80) қиссасида қаҳрамонлар руҳий олами, инсон ва инсон, инсон ва табиат муносабати сингари азалий қонуниятлар ёритилган. Қисса қаҳрамони Норбўта етти ёшда бўлиб, унга айнан мана шу ёшдаги бола руҳиятига хос хусусиятлар сингдирилган. Етти ёшли бола образлари адабиётда тез-тез учраб туради. Жумладан, Антуан де Сент-Экзюперининг “Кичкина Шаҳзода”сидаги Шаҳзода ва Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема”сидаги Бола ҳам айнан шу ёшдадир. Руҳшунослик манбаларида таъкидланишича, инсонга хос олий ҳислатлар – ҳаққонийлик, табиийлик, самимийлик, ҳайратланиш 4-7 ёшдаги болаларда жуда ёрқин намоён бўлади. Бундай ҳислатлар Норбўтада яққол кўзга ташланади.

Кузатишимизча, болалик мавзуси ва бола образига мурожаат этилганда ижодкор масалага кўпроқ субъектив ёндашади. “Тубсиз осмон” қиссасидаги воқеа ва образлар ҳам муаллифга руҳан яқиндир. Бунга ёзувчининг ўзи шундай изоҳ беради: “Тубсиз осмон” воқеалари қишлоғимиздаги саккиз йиллик мактабга пионервожатий штати берилишини кутиб, бир неча йил чамаси чўпон бўлиб ишлаганимдаги даврдир. Бош чўпон, аммамнинг ўғли Раббим Отабеков, ёввойилашиб кетган ўнтача итни тўқайни бирма-бир кезиб, отиб чиққани ҳамон кўз олдимда. Бу асарда оиламиз бошига тушган фожиа ҳам акс этган”²⁶.

Қиссада муаллиф ўзи гувоҳ бўлган воқелик билан чегараланиб қолмай, воқелик ҳақидаги ўз ҳаёлини ҳам тасвирлайди. Яъни бола нигоҳи билан воқеликка бадиий-эстетик муносабат билдиради. Айнан мана шу нарса қиссанинг бадиийлигини таъминлаган. “Тубсиз осмон” ёзиб тугалланганда муаллиф ҳали ўттиз ёшга тўлмаган эди. Бу ёшда бола образига мурожаат этиш кам учрайди. Бизнингча, бу ҳолатни ёзувчи руҳияти билан боғлаш керак. Шахс психотиплари нуқтаи назаридан ижодкор шахслар ҳақиқий бола сингари барча воқеа-ҳодисаларни юрак билан қабул қилади. Улар учун бола образини яратишда ёшнинг аҳамияти бўлмайди.

Қиссанинг сюжети хроникал тартибда жойлаштирилган. Воқеалар бобма-боб ривожланиб боради. Қиссада бола руҳияти қаҳрамон ҳаётини ўзгартириб юборадиган бир нечта воқеалар силсиласида очиб берилади. Ҳар бир воқеадан сўнг боланинг жамиятга муносабати ўзгариб боради. Қиссанинг иккинчи қисмидан бола ва жамият ўртасида коллизиялар бошланади. У

²⁶ Қўшжонов М. Онага таъзим, болага меҳр. –Т.:Ёш гвардия, 1983. –Б. 19.

энасидан Қодиркул носфурушнинг қилмишини, Мамадазим ҳеч ниманинг қилиқларини билиб олади²⁷.

Қисса Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” асари таъсирида яратилганлигини пайқаш қийин эмас. Иккала асарда ҳам болалар ёлғиз. Уларнинг атрофида бола тилида гаплаша оладиган бирорта ҳам беғубор одам йўқ. Болани Мўмин чол, Норбўтани энаси тушунади, холос. Қаҳрамонлар номида ҳам ўхшашлик бор: Қодиркул – Ўрозкул, Бўйноқ – Балтек. “Тубсиз осмон”даги охириги монолог “Оқ кема”даги хотимани ёдга солади. “Кичкина шахзода” ва “Оқ кема” асарларини қиёсан тадқиқ қилган профессор А.Қосимовнинг фикрича, Экзюпери қаҳрамонлари эртақлар дунёсидан реал (XX асрнинг 30-йиллари) дунёга кириб келсалар, Ч.Айтматов Боласи XX аср 70-йиллари реал ҳаётдан эртақ оламига кириб боради.²⁸ “Тубсиз осмон” қиссасида эса, Норбўта асар сўнгига қадар ўзининг табиий болалик оламида яшайди. Бола учун тубсиз осмон – софлик, беғуборлик, кудрат ва ҳақиқат рамзидир. У чорасиз қолганда ўз руҳи мансуб бўлган тубсиз осмондан нажот излайди.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли **“80-йиллар қиссачилигида давр ва руҳият”** масаласи тадқиқига бағишланган. Бадиий асар муайян бир маданий-ижтимоий муҳитда яратилиб, ижодкор маълум бир тарихий даврда ижод қилар экан, бадиий образни давр ва руҳият нуқтаи назаридан тадқиқ этиш ўз долзарблигини йўқотмайди. Қолаверса, замонавий поляк адабиёт назариячиси Е.Форыно таъкидлаганидек, бадиий асар “маълум бир ҳужжат, у ўша давр бадиий фикрининг маҳсули сифатида баҳоланиши лозим”²⁹. Шу маънода бола образини ҳам у мансуб бўлган жамиятдан ажратиб тушуниб бўлмайди. Боланинг руҳияти унга мос келмаган ноқулай шароитга қарши туришида ёки муҳитнинг қурбонига айланишида яққолроқ кўринади. Ёзувчи бола мансуб даврни умумлашган ва индивидуаллашган ҳолда акс эттиради. Бола образини турли синовлардан ўтказиш жараёнида ўз қаҳрамони руҳиятини очишга ёрдам берадиган ҳаётий вазиятларни танлаб олади. Бу эса образ руҳияти ва ижтимоий моҳиятини очишга хизмат қилади.

Ўтган асрнинг 80-йилларидаги ўтиш даври сиёсий жараёнлари, ижтимоий-тарихий шароит ва уларнинг инсон тақдирига таъсири бадиий адабиёт учун катта материал бўлиб хизмат қилди. Натижада инсон қалби, унинг руҳияти бу даврнинг энг муҳим муаммолари ҳал қилинадиган майдонга айланди.

Ана шу давр жамият иллатларини сатирик йўл билан фош этувчи, давр сиёсати манзараларини ўзида акс эттирувчи асарлардан бири “Икки карра икки – беш” қиссасидир. Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг (1941-2013) мазкур қиссаси дастлаб “Шарқ юлдузи” журналининг 1987 йил 2-3-сонларида чоп этилган. Уни муаллиф сатирик қисса деб номлайди ва эпиграф ўрнида: *“Бу қисса бошдан-оёқ эксцентрик услубда қурилган.*

²⁷ Қобул Н. Жоҳиллик ва қотиллик. Қиссалар. – Т.:Ижод-пресс, 2017. – Б. 196.

²⁸ Қосимов А. Адабиётда болалик маънавий-ахлоқий категория сифатида: филол.фан.номз...дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – Б. 19.

²⁹ Форыно Е. Введение в литературоведение.—Варшава, 1991. – С. 275.

Начора, “ошириб ёзишлар” ҳақида озми-кўпми, ошириброқ ёзиш керак-да!” деб изоҳ берган эди.³⁰ Мустақиллик йилларида нашр этилган китобларда бу изоҳ тушириб қолдирилиб, “ҳажвий қисса” номи билан чоп этилди.

Қиссанинг бош қаҳрамони – Қўшоқвой Салимов, кашқадарёлик йигит бўлиб, қисса аввалида 9 ёшда бўлади, шу ёшда мактабга киради. Шу даврдан бошлаб унинг деярли ўн беш йиллик ҳаёти ҳикоя қилинади.

Қиссанинг номланишида сиёсий-тарихий даврга ишора қилувчи аллюзия ҳодисасини кўриш мумкин. “Икки карра икки – беш” номида ўтган аср 80-йиллари ўрталарида кечган “пахта иши”, “қўшиб ёзиш” сиёсатига нисбатан киноявий ишора мавжуд. Қисса номини “ $2 \times 2 = 5$ ” шаклида математик рақамлар билан ҳам ифодаласа бўлади. Математика илмидаги “нолга бўлиш мумкин эмас” қонунияти бўйича ҳисобланганда икки карра икки бешга тенг бўлади. Муаллиф қўшиб ёзиш сиёсатини математик йўл билан ҳам кўрсатмоқчи бўлади.

Адабиётшунос Йўлдош Солижоновнинг таъкидлашича, 80-90-йилларга келиб, ўзбек адабиётида баён марказига қаҳрамон нуқтаи назари илгари сурилган асарлар кўпайди. Бунда, ўз-ўзидан, муаллиф муносабатини ифодалаш шакллари тубдан ўзгара бошлади³¹. Худди шундай ҳолат “Икки карра икки – беш” қиссасига ҳам тегишлидир. Қиссада қаҳрамон нутқи таркибига муаллиф ижодий услубига хос сўз ва ибораларнинг киритилиши муаллиф ва қаҳрамон муносабатлари уйғунлик касб этиб, ғоявий-эстетик вазифа бажарганлигини кузатиш мумкин. Зеро, Қўшоқвой нутқидаги сўз ва иборалар муаллифнинг бошқа қаҳрамонлари нутқида ҳам учраб туради.

Қиссада Қўшоқвойнинг руҳияти тадрижий шаклланиб боради. Биз буни унинг бевосита нутқидан англаб борамиз. Айниқса, унинг диалоглари қисса ғоявий мазмунини ташкил қилади. Воқеалар аввалида Қўшоқвой нутқида киноя устунлик қилса, сюжет ривожланиши билан бу киноявий муносабат сарказмга, қисса сўнгида инвективага айланади:

–*Мен мисол айтяпман, Салимов! Айиришни мисол қияпман, тушундингми?*

–*Айиришни билмайман! – дейман мен ҳам зарда билан. – Қўшишни яхиш кўраман.*

–*Бўпти! Сенда олтига ёнгоқ бор эди. Мен тўртта қўшдим. Ҳаммаси қанча бўлади?*

–*Ўн битта!*

–*Қўшоқвой! – Ўқитувчи опамиз қайтадан тушунтиради. – Мана қараб тур... – У бармоқларини букиб санашга тушади...*

–*Ўнта бўлганини ўзим ҳам биламан. Лекин ҳеч бўлмаса, битта қўшиб айтмасам, ақалли жиндек лоф қилмасам бўлмайди-да, нима қилай?*”³²

Умуман олганда, Қўшоқвойда давр қаҳрамонлари руҳидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий ҳаётга фаол муносабат кўзга ташланади. У фақат кузатувчи

³⁰ “Шарқ юлдузи” журнали, 1987 йил 2-сон. –Б. 59.

³¹ Солижонов Й. Нутқ ва услуб. – Т.:Чўлпон, 2002. –Б. 44.

³² Ҳошимов Ўткир. Икки карра икки – беш. –Т.:Янги китоб, 2020. –Б. 13.

эмас, балки ижтимоий ҳаётнинг фаол иштирокчисидир. Жумладан, Ойбекнинг “Болалик” қиссасидаги Мусавойдан кўра Қўшоқвой кўпроқ динамик фаолликка эга. Унинг эшак миниб юриши ва лофчилиги бизга ёш Насриддинни эслатади. Бундан ташқари, қиссанинг “Шум бола” асари билан ўхшаш жиҳатлари ҳам талайгина. Масалан, Шум бола “*бир айбим бор – ёлгон гапирмасам туролмайман*”, деса, Қўшоқвой “*лоф қофи билан гапирмасам, кўнглим жойига тушмайди*”, дейди. Шум бола ва Қўшоқвойнинг бу “айб”ларида давр сиёсатининг энг нозик жиҳатларини кўриш мумкин. Шум бола мансуб XX асрнинг 20-йилларида жамиятда ёлгон, алдов авж олган бўлса, Қўшоқвой мансуб 80-йилларга келиб, қўшиб ёзиш, порахўрлик, сохталик ҳадди асосига кўтарилган эди. Бундан англашиладики, болалик мавзусининг таъсири остида нафақат конкрет муаллифнинг бадиий оламига, шу билан бирга, даврларнинг ўзаро товуш бериб йўқлама қилишига ва замондошларнинг бир-бирлари билан диалогларига назар солиш мумкин. Шу маънода Ғафур Ғулом ва Ўткир Ҳошимовнинг устоз-шогирд сифатидаги ижодий диалогларини “Шум бола” ва “Икки қарра икки – беш” қиссалари мисолида кўришимиз мумкин.

ХУЛОСА

XX аср ўзбек қиссаларидаги бола образи тадқиқи бўйича олиб борган изланишларимиз натижасида қуйидаги асосий хулосаларга келдик:

1. Бадиий адабиётдаги бола образининг илдизлари тарихий-ҳаётий асосга эга бўлиб, инсоният шаклланишидаги мифологик, диний тушунчаларни камраб олади. Фольклордаги болалик тасвири табиий биологик ҳодисадан янги мақомга кўтарилиш учун инициация босқичи ҳисобланиб, тотем билан бирлашади. Яъни инсоният табиат билан чамбарчас уйғунликни ҳис этиб яшаётган даврларда яратилган ижод намуналарида бола образи бир вақтда ҳам табиатнинг қисми, ҳам унинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Мумтоз адабиётда эса, болалик тасвири фрагментал хусусият касб этиб, асосан, қаҳрамон ҳаётининг ёшлик ва етуқлик даври учун пойдевор вазифасини ўтаган.

2. Бадиий адабиётда бола образи энг қадимги фольклор асарларидан бошлаб, замонавий даврга қадар *аллегория – рамз – образ* тадрижий структураси асосида ривожланди. XX асрга келиб бола тимсоли ўзбек адабиётида том маънодаги образ даражасига кўтарилди, адабиётда болалик мавзусига қизиқиш яна ҳам ортди. Бу даврда бола образлари ўзгараётган вақт маконига узвий киритилган тарих субъекти сифатида намоён бўлиши билан бирга тарихни яратувчи ва ўз бошидан кечирувчи ҳамда ушбу жараёнда ўзини намоён этувчи сифатида ҳам талқин этилди.

3. XX аср ўзбек қиссаларидаги болалар образи орқали даврнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-тарихий муаммолари тадрижий равишда ўз бадиий ифодасини топди. Хусусан, янги совет тузумига ишонч билан қараган “Болалик” қиссасидаги Мусавой кабиларнинг тақдири аср охирига келиб Ғожа билан якунланди ва “Тубсиз осмон”даги Норбўта, “Икки қарра – икки

беш”даги Қўшоқвой, “Алвидо, болалик”даги Асрор сингари болалар муҳит қурбони сифатида тасвирланди.

4. Ижодкорнинг болалик тасвири ва бола образига маълум даврий масофани босиб ўтгандан сўнг мурожаат этиши натижасида уларда муаллиф “мен”и яққол намоён бўлади. Шу билан бирга бола образи етакчи бўлган қиссалар автобиографик хусусиятлардан ҳоли бўла олмайди. Шу боис бола образи етакчи бўлган асарларга автобиографиклик нуқтаи назаридан баҳо берилиши лозим.

5. Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссаси қаҳрамони асар сўнгида уйга қуруқ қўл билан қайтишига XX аср бошларидаги фақат иқтисодий қийинчиликлар эмас, даврнинг маънавий таназзули сабаб бўлди. Шум боланинг оиласидан, жамиятдан ва ўзидан бирмунча эрта бегоналашуви натижасида унинг жамиятга нисбатан эътиқодига путур етади.

6. Болаларни жамиятнинг мукаммал эмаслигидан азоб чекаётган қаҳрамон сифатида талқин этиш XX аср ўзбек қиссалари учун характерли жиҳат ҳисобланади. Шу билан бирга, қиссалардаги бола образларига катталар дунёсининг иллат ва кулфатларини акс эттирувчи ўзига хос кўзгу вазифаси ҳам юкланган. Яъни жамиятнинг маънавий таназзулига бола образи софлик кўзгуси сифатида тутилган.

7. XX асрнинг 80-йилларидан бошлаб ўзбек адабиётида олам ва одамни узвийликда бадий акс эттиришга бўлган эътибор бола образи етакчи бўлган қиссаларга ҳам тааллуқлидир. Агар аср боши ва ўрталаридаги бола образлари (Шум бола “Шум бола”, Мусавой “Болалик”, Тўра “Саратон”), асосан, ижтимоий фаол инсон сифатида тасвирланган бўлса, аср охирларига келиб, уларнинг ички олами, муҳит билан тўқнашувдаги руҳий ҳолатлари тасвири етакчилик қила бошлади (Норбўта (“Тубсиз осмон”), Қўшоқвой (“Икки қарра икки – беш”). Ўткир Ҳошимовнинг “Икки қарра икки – беш” қиссаси қаҳрамони Қўшоқвойнинг асар сўнгида мураса йўлини танлаб, яна муҳитга қайтмоқчи бўлиши ўтиш даври руҳини акс эттирган. Бу ўринда мавжуд тузумга ишончнинг емирилиши, янги тузумни тўлиқ тасаввур қила олмаслик кайфияти жамият аъзоларининг умумий қиёфасини белгилаб берган.

8. Таҳлил қилинган қиссалар ўртасидаги ўхшашликнинг асоси бош қаҳрамонлар руҳий кечинмаларида намоён бўлади. Бундай ассоциациянинг пайдо бўлиши умумийлик, бир миллий адабиётга мансублик, услубий таъсир ҳамда қиссалар яратилган давр муаммоларини бадий акс эттиришдаги ёзувчи истеъдоди ва имкониятлари билан изоҳланади.

9. Бадий адабиётдаги бола образларининг асар сўнгида боши берк кўчада қолиши, тақдири тўлиқ ҳал этилмаслиги характерли хусусият ҳисобланади. Мазкур ҳолат “Шум бола”, “Болалик”, “Ўтмишдан эртақлар”, “Икки қарра икки – беш” қиссалари якунида кўринади. Бу орқали ёзувчи келажак хавф остида қолаётганини бадий мақсад сифатида амалга оширади. Инсониятнинг буюк келажаги бахтли болаликсиз мумкин эмаслиги ғояси бола образи ёрдамида ўз ифодасини топади.

**SCIENTIFIC COUNCIL №DSс.03/30.12.2019.Fil.05.02 ON AWARD OF
SCIENTIFIC DEGREES FERGANA STATE UNIVERSITY**

FERGANA STATE UNIVERSITY

UMURZAKOV RUSTAMJON MAHAMADOVICH

**THE IMAGE OF A CHILD IN UZBEK STORIES OF THE 20th CENTURY:
PERIOD AND SPIRITUALITY**

10.00.02 – Uzbek literature

Ferghana-2021

DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) IN PHILOLOGICAL SCIENCES

The theme of the doctor of philosophy (PhD) dissertation was registered by the Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2019.2.DSc/Fil168.

The doctor of philosophy (PhD) dissertation was carried out at Ferghana State University. The abstract of the doctor of philosophy (PhD) dissertation was posted in three (Uzbek, English, Russian (resume)) languages on the website at www.fdu.uz and on the website of “ZiyoNet” Information and Educational Portal at www.ziynet.uz.

Scientific consultant

Kasimov Abdugapir Abdikarimovich
doctor of philological science, professor

Official opponents:

Rasulova Umida Yo’ldosh qizi
doctor of Philological sciences

Tojiboyeva Muqaddas Abdurahimovna
doctor of Philological sciences

Leading organization:

Namangan state university

The defence of the dissertation will be held on “___” _____ 2021, at ___ at the meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 of Ferghana State University (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The dissertation can be looked through in the Information Resource Centre of Fergana State University (registered under No. ___). (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The abstract of the dissertation was distributed on “___” _____ 2021.
(Registry record No. ___ dated “___” _____ 2021)

Sh.M.Iskandarova

Chairman of the Scientific Council on
Award of Scientific Degrees, Doctor of
Philological Sciences, Professor

M.T.Zokirov

Scientific Secretary of the Scientific
Council on Award of Scientific Degrees,
PhD associate professor

A.G.Sabirdinov

Chairman of the Scientific Seminar of the
Scientific Council on Award of Scientific Degrees,
Doctor of Philological sciences, associate professor

INTRODUCTION (abstract of the doctoral (PhD) dissertation)

Topicality and necessity of the research theme. It is considered an important task to study the image of a child and the lyrical depiction of childhood in world literature. Consequently, in the twentieth century, scholars are paying more attention to study a person and their spiritual world. Therefore, the study of the image of the child in fiction in terms of time and spirit is bound to benefit the development of any nation's literature. Therefore, it is important to study the image of childhood on the basis of creative individuality, originality, and literary influence, as nowadays scientific and technological progress in human society not only affects the mind and psyche of the child but also plays an important role in the formation of human values.

The recognition and study of the image of a child as a special scientific phenomenon in world literature are mainly related to the processes of globalization that took place at the end of the last century and the beginning of this century. Scientific research on the artistic forms, interpretation, and classification of the image of a child continues. One of the urgent tasks in this direction is to highlight the individual skills of the writer through the image of a child in the structure of the work of art, to identify the biographical, socio-psychological factors that shape the attitude to reality. Today, in modern world literature it is required to study the role and importance of the image of childhood in the philosophical perception of the world through fiction on the basis of the latest scientific principles and approaches achieved by world science. In this regard, studying the image of a child in the national literature on the basis of modern requirements is one of the important issues in literary criticism.

In recent years, our national literature has focused on depicting man in relation to the period and analyzing the spiritual world. At the same time, one of the important tasks in Uzbek literature is the scientifically theoretically accurate assessment of the issues of artistic expression of reality on the basis of modern scientific approaches in the twentieth-century prose, in particular, in the works of children's images in short stories. "Especially in today's turbulent and dangerous world, it is important to work together in order to solve the most complex problems and global threats that we have never faced before. Today, life itself demands the ever-increasing role and responsibility of the art of expression in uniting all humankind and educating young people, who make up almost a third of the world's population, in the spirit of humanistic ideas"³³. The events of social life are reflected in the human psyche, in which evolution takes place, especially in the psyche of children. Because in the psyche of children with a pure worldview, the vices of society are clearly reflected. Therefore, in many cases, the writer refers to the image of a child while reflecting on social, spiritual problems. Understanding the world, we live in requires a new approach from a scientific and philosophical point of view to children and childhood, which is an important part of human life.

³³ Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Т.:Ўзбекистон НМИУ, 2019. – Б. 340.

Therefore, in fiction, especially in the genre of narrative stories, it is important to study the problem of interpretation of the image of a child in relation to time and spirituality.

This dissertation research will serve to some extent in the implementation of the tasks set out in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of February 7, 2017 "On the Action Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan", Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4958 of February 16, 2017 "On further improvement of postgraduate education", Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-2909 of April 20, 2017 "On measures for further development of the higher education system" and other regulations related to this activity.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. The research of the dissertation was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic on: "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of society and a democratic state, development of an innovative economy."

Problem development status. The work devoted to the study of the narrative story genre has a significant role in Uzbek literature. The research examines the art of genre, structure, attitudes to the systems of images, analysis of specific stories, the flow of consciousness, and other issues related to the story genre.³⁴ However, no special research has been conducted on the study of childhood and a child image in Uzbek stories.

A number of studies have been conducted in Uzbek and world literature on the problems of childhood imagery and the image of a child. In particular, this problem has been widely studied in English³⁵ and Russian literature³⁶, but in

³⁴ Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях. Дисс...канд.филол.наук, – Т., 1966; Аброров А. Ўзбек повести. – Т., 121978; Улугов А. Қиссачилигимиз кирралари. – Т., 1991; Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар). Филол.фан.д-ри... дисс., – Т., 1994; Жўраев Т. Онг оқими ва тасвирийлик (М.М.Дўст, Ғ.Хотамов, О.Отаҳон асарлари асосида). Филол.фан. номз...дисс., – Т., 1994; Кубаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80-йиллар). Филол.фан. номз... дисс., – Т., 2001; Солижонов Й. XX асрнинг 80-90-йиллари ўзбек насрида бадиий нутқ поэтикаси. Филол.фан.д-ри.. дисс., – Т., 2002; Тўлаганова У. Тоғай Мурод насрида ритм. Филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Каримова Ю. Пиримкул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини. Филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Рустамова М. Истиклол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари. Филол.фан.номз... дисс., – Т., 2005; Холмуродов А. Қиссада бадиий образ яратиш маҳорати. – Т.:Фан, 2006; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнгги чораги). Филол.фан.д-ри... дисс., – Т., 2008; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм. Филол.фан.номз... дисс., – Т., 2012.

³⁵ Elizabeth A.C. The power of the other: A Character analysis of the orphan figure in children's literature. The University of Memphis, 2016; Benton K. Johnson II. Spiritual Functioning, God Image, and Childhood Incest: An Exploratory Study. Regent University, 2009; Packard L. Freedom as theme in Mark Twain's "The Adventures of Huckleberry Finn". CaliforniaStateUniversity, 2000 andetc.

³⁶ Зимин В.Я. Тема детства в творчестве К.Д.Воробьева: Дисс...канд.филол.наук, – Орёл, 2004; Попова С.В. Мир детства и его художественное воплощение в мордовской прозе 1950-1990-х годов: Дисс...канд.филол.наук, – Саранск, 2005; Попкова Т.Д. Мир детства как философская проблема: Дисс...канд.философских наук, – Пермь, 2005; Арзамасцева И.Н. Художественная концепция детства в русской литературе 1900-1930-х годов: Дисс...докт.филол.наук, – М., 2006; Шестакова Е.Ю. Детство в системе русских литературных представлений о человеческой жизни XVIII-XIX столетий: Дисс...канд.филол.наук, – Архангельск, 2007; Черкашина Е.Л. Образ детства в творческом наследии И.А.Бунина: Дисс...канд.филол.наук, – М., 2009; Хусаинова О.И. Тема детства в творчестве Н.В.Гоголя: Дисс.канд.филол.наук, – Саратов, 2009; Иванова Э.Ю. Детство и юность как предмет изображения в прозе

Uzbek literature, this field has not been studied enough yet. In Uzbek literature, there are research works of academician M.Kushjanov³⁷, professor A.Kasimov³⁸, researcher S.Babaeva³⁹ devoted to the study of a child image. In particular, the dissertations of A. Kasimov and S. Babaeva are studied from the point of view of comparative literature. Research and monographs of Uzbek scholars such as A.Rasulov, S.Matchonov, R.Barakaev, A.Kholmurodov, U.Uljabaev, P.Shermuhammedov, K.Kahramanov⁴⁰ and articles and theses of U.Rasulova, Z.Ibragimova, K.Turdieva, G.Juraeva, D. Rajabov, and other researchers' works and theses⁴¹ were also devoted to this problem. However, the issue of time and spirituality in them were not specifically studied in the monographic plan on the example of the image of a child in the genre of stories. This shows that our research work is one of the first studies in Uzbek literature.

Relation of the topic of the dissertation to the research work of the higher education institution where the dissertation is written. The dissertation was carried out in accordance with the research plan of Fergana State University in the framework of the project "Issues of Uzbek literature of the 20th century."

The aim of the research is to study the artistic expression of the period and spirituality in the depiction of childhood and the image of a child in the Uzbek stories of the twentieth century.

The tasks of the research are:

- to identify the theoretical problems of artistic image and the features of a child's image, to systemize the genesis and evolution of the child's image;
- to study childhood images in Uzbek folklore and classical literature;
- to study the issue of time and heroism in autobiographical stories;
- to analyze "Шым бола" (The Rascal) story in relation to the problem of children's beliefs;
- to explain the interpretation of a child's world "Тубсиз осмон" (Infinite sky) story;
- to study the image of the period and spirituality in the stories of the 1980s on the example of "Twice two - five" story.

Г.Белля: Дисс...канд.филол.наук, – Самара, 2010; Гусева Е.В. Концепция детства в творчестве Захара Прилепина: Дисс...канд.филол.наук, – М., 2014; Сальникова В.В. Лексический компонент языковой картины мира ребёнка: динамический аспект (на материале русских автобиографических повестей о детстве): Дисс.канд.филол.наук, – Уфа, 2015; Выговская Н.С. Образ детства в современной англоязычной литературе: интертекстуальный диалог: Дисс.канд.филол.наук, – Нижний Новгород, 2018.

³⁷ Қўшжонов М. Онага таъзим, болага меҳр. – Т.: Ёш гвардия, 1983.

³⁸ Қосимов А. Адабиётда болалик маънавий-ахлоқий категория сифатида. Филол.фан.номз...дисс., – Т., 1999.

³⁹ Бабаева С. Ўзбек ва АҚШ адабиётда болаликнинг бадиий талқини (Ғ.Ғулом ва М.Твен ижоди мисолида). Филол.фан.номз... дисс. автореф., – Т., 2012.

⁴⁰ Расулов А. Ғаройиб салтанат // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 141; Матчонов С. Болалар адабиёти: санъатми ё тарбия // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 333; Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти қачон майдонга келган? // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 386; Қахрамонов Қ. Бир мунозара баҳонасида // Ўзбек адабий танқиди. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 397.

⁴¹ Тўлабоева Р. Болалар характери тасвирлашда кулгининг ўрни // Шарқ юлдузи, 2011. № 5. –Б. 166-168; Тоирова С. Болаликнинг соҳир дунёси // Филологиянинг долзарб масалалари мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари.–Фарғона, 2015.–Б. 118-120; Тўлабоева Р. Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” асарида бола қалби олами тасвири // Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг анъанавий республика илмий-амалий анжумани материаллари.–Т., 2016.–Б. 345-347.

The object of research work. Gafur Gulam's "Shum bola" (The Rascal), Oybek's "Bolalik" (Childhood), Utkir Hoshimov's "Ikki karra ikki – besh" (Twice two-five) and Nurali Kabul's "Tubsiz osmon" (Infinite sky) stories are the object of our research work. In addition, other stories leading to the image of a child in Uzbek literature of the 20th century were also studied.

The subject of the research work are the genesis of the image of a child in Uzbek literature, the child's spirituality in the stories, and the artistic expression of the realities of the period.

Methods of research. Different methods of analysis and interpretation such as biographical, sociological, historical-comparative, psychoanalytic, psycho-biographical, descriptive, and classification were used in the dissertation.

Scientific novelty of the research work is as follows:

the historical-genetic basis of the image of a child in the Uzbek literature, the poetic nature which was formed particularly from the point of view of the period was analyzed thoroughly, the image of childhood plays a key role in autobiographical stories and that the story in which the child's image is the leader is not devoid of autobiographical elements;

Gafur Gulam's "Shum bola" (The Rascal) story was proved that the collapse of the child's faith is associated with the spiritual decline of the period;

Uzbek stories of the twentieth century reflect the vices of the world of adults in the interpretation of the child's psyche. It has been found that the image of a child serves as a mirror for adults;

It was expressed that the protagonist of Utkir Hoshimov's story "Twice two - five" was artistically interpreted as an outcome of socio-political and spiritual processes of the transition period.

Practical results of the research work are as follows:

The conclusions drawn from the study of the genesis and artistry of the child's image provide important scientific and theoretical information for Uzbek literature, improve textbooks and manuals on such disciplines as literary theory, history of Uzbek literary criticism, modern Uzbek prose, basics of artistic analysis, theoretical poetics;

The practical significance of the study of Uzbek prose in learning and teaching literature, improving the artistic and aesthetic taste of students and pupils in the study of literature was identified in the published articles which were based on the results of the research;

The question of the period and spirituality in the image of a child, in which the author's artistic and aesthetic goal is set, shows the importance of today's attitude to the child's personality and the importance of this attitude in the moral and spiritual development of society.

Authenticity of the research results is that they are based on the theoretical views of national and foreign scholars, the problem is clearly defined, the conclusions are proved by historical-comparative, biographical, sociological, psychoanalytic, psycho-biographical, descriptive, and classification methods.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the results of the research is that the theoretical conclusions of the research work serve to create works on the history of Uzbek literature of the twentieth century, literary theory, the development of literary disciplines taught in higher education institutions. Theoretical conclusions also enrich the existing information on the development of the artistic image formed in the historical development of Uzbek storytelling.

The practical significance of the research is that the nature of the story genre, factors in the formation of a child's image, views on child psychology serve to improve textbooks and manuals on disciplines such as literary theory, history of Uzbek literary criticism, modern Uzbek prose, basics of artistic analysis, theoretical poetics as supplementary materials in teaching. The results of the research serve to nurture a harmonious personality and inculcate the idea of national independence.

Implementation of the research results. Based on the scientific results of the study of the image of a child in the Uzbek stories of the twentieth century:

Results of the dissertation work were used in materials development in Phase 1 of the project "Improving the quality of teaching the Uzbek language in secondary schools" in collaboration with UNICEF, announced on the basis of the order of the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan dated 15.05.2020 No 125: Teaching methods of Uzbek language and literature. In particular, the analysis of Gafur Gulam's "Shum bola" and Oybek's "Bolalik" stories and general conclusions about the image of a child was used in the development of teaching materials for literature in secondary schools (Republican Education Center under the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan reference No. 01/11-01/4-295 dated March 12, 2021);

The results of the research work were used in developing the monograph "Person and Values" published in the framework of the fundamental project "Theoretical and practical improvement of socio-cultural activities of children with disabilities on the basis of artistic and creative means" № OT-F1-100 under the State Scientific and Technical Program for 2017-2020 (reference of Fergana State University dated February 25, 2021);

The results of the study were used in the activities of the Fergana regional branch of the Agency for Youth Affairs of the Republic of Uzbekistan in the development of "Action Plan for comprehensive education of the young generation, prevention of delinquency and crime among youth" and preparation of reports for advocacy. Reference No. 02-22/126 dated on February 24, 2021, of the Fergana Regional Department of the Agency for Affairs). As a result, the action plan is enriched with scientific bases, analytical materials on the psyche of young people;

The results of the study of the image of a child in the genre of short stories were used in the programs of the Fergana regional television and radio company "Olovzhon and his friends", "Interview", "Dear", "Sources of spirituality" and Fergana radio "Youth Diary" (Reference No. 68 dated February 23, 2021, of

Fergana regional television and radio). As a result, the content of the materials prepared for these shows and broadcasts has been deepened, scientific evidence has been provided, and the scientific basis of the literary issues raised in the shows and broadcasts has been strengthened;

The results of the research of the image of the child were used in the work of the Criticism and Literary Council of the Fergana regional branch of the Writers' Union of Uzbekistan (Reference №11 of the Fergana regional branch of the Writers' Union of Uzbekistan dated February 25, 2021). As a result, the Uzbek prose of the twentieth century relied on the image of the child in the process of developing a conceptual picture of the relationship between the period and the hero.

Approbation of the research results. The results of the research were presented at 7 scientific-practical conferences, including 2 national conferences, in particular, “Ocean of Artistry. The importance of studying the works of Alisher Navoi in the context of globalization and spiritual threats”(Fergana, 2017); “The role and importance of Tora Suleyman's works in the development of modern Uzbek literature” (Fergana, 2019), in 5 international conferences, in particular, “Bilim ve eğitim: problemler, çözümler, vazıfeler” (Antalia, 2016); “Актуальные вызовы современной науки” (Ukraine, 2018); “Literary relations and current issues of comparative literature” (Fergana, 2018); “Development processes of folk art on the Great Silk Road” (Margilan, 2019); It has been presented and tested in scientific conferences, such as "The importance of the use of innovative methods in teaching foreign languages and the problems of translation" (Fergana, 2020).

Publication of the research results. A total of 15 scientific papers were published on the topic of the dissertation: 1 article was published in an international journal and 5 articles were published in national journals legalized for doctoral dissertations by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references. The volume of the research work is 135 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction defines the goals and objectives, subject and object of the research based on the relevance and necessity of the topic. The relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic of Uzbekistan, its scientific novelty and practical results are described. Based on the reliability of the results obtained, the theoretical and practical significance of the research work is described. There is information on the implementation of research results into practice, approbation, published works, and the structure of the dissertation.

The first chapter of the study is entitled “**Historical development of the image of a child**”. The first paragraph of the chapter entitled “**Artistic image as a theoretical problem**” theoretically analyzes the image and its nature in fiction.

Literary critic B.Sarimsakov argues⁴² that the word "image" was derived from the meaning of "create", while D.Kuronov believes⁴³ that the word "image" has the meaning of "reflection of something in the mind".

The image appears as an individualized generalization. The combination of specific features of an object together with its general features forms imaginative and abstract thinking about it.

The reason why the artistic image is understood as a rational and emotional unit is that it covers mind and feeling. At the same time, it has been proven that as the author enters into the inner world of the character he has created, and his emotional attitude towards the protagonist changes. This aspect is evident in stories where the image of a child is predominant. There are feelings of pity for the child, emotional attitude to childhood in particular, in "The Rascal" the protagonist "leaves" Gafur Gulam, in the story "White ship" by Chinghiz Aitmatov the death of the child, in the stories of Nurali Kabul he kills Norbota ("Infinite sky").

Image elements such as the author's characteristics, portrait, artistic psychology, character speech are used as means to ensure the vitality of the artistic image. These elements are "taken" from the arts and subjects related to literature, and it is not difficult to understand that the author's characteristics - physiology, portrait - fine arts, artistic psychology - psychology, character's speech - philology. Each of the above elements is important in the formation of an image and they complement each other. But in stories where the image of a child is predominant, artistic psychology and character's speech predominate over portrait and landscape. The image of a child is understood from his psyche and speech.

There are basically two types of image creation. In creating an image through combining type, the writer uses existence, characters, destinies, and details as material. Necessary information from the available material is selected and combined individually in a person. The child ("White Ship"), the little prince ("The Little Prince"), Norbota ("Infinite Sky"), Koshokvoy ("Twice Two - Five"), Asror and Qamariddin ("Goodbye, Childhood") are the images who belong to this category.

In creating an artistic image based on a prototype, the writer relies on a historical or contemporary character. The prototype is the sketch of that image. In stories of an autobiographical nature, the writer defines his childhood as a prototype. For example, the heroes of Oybek's Musavoy ("Childhood"), Abdulla Qahhor's Abdulla ("Fairy Tales from the Past"), Maxim Gorky's Olyoshka ("Childhood"), Taras Shevchenko's "Varnak" ("Refugee") are examples of prototypes.

As one of the constant and most important images of fiction, the image of a child and the image of childhood are of special importance. The child image as a generalized image includes the typology of the child images, the child's world, the environment surrounding the child, and the spirituality of the child image. The images show different types of children's characters. The world of a child is

⁴² Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 8.

⁴³ Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Навоий университети нашриёти, 2018. – Б. 89.

determined by his personal space. The child's environment is interpreted as a reality around him (family, communication, etc.), and under the influence of this environment, aspects of his natural, social and individual development are reflected.

Unlike the science of psychology, fiction describes the child's psyche and main activities in a particular period and situation as an individualized generalization. As a result of comparing the images of a child created in different periods, it can be observed that their artistic psychology is based on the theories of active youth periods in the science of psychology. In particular, in the images of a child created in the twentieth century, mainly sociogenetic and psychogenetic theories are predominant. According to sociogenetic theory, a child's socialization status serves his or her development as a person. It is undeniable that the effects of the environment on everyone are true, but we also do not ignore the fact that everyone has their own nature that is controlled without any environmental influences. It is the child images that live with their natural characters rather than being under the influence of the environment. This is often the case, unsuitable for the environment, and as a result, we can see that children have become its victims.

In images based on psychogenetic theory, the development of mental processes comes to the fore. In this case, the irrational features of the child's image are analyzed from a psychodynamic point of view.

As an artistic image, childhood is associated as a symbol of spiritual purity, kindness, sincerity and is the basis for the general concept of the artistic work.

The second paragraph of the chapter is entitled "The Genesis of Childhood Images in the History of Uzbek Literature". It analyzes the evolution of the image of a child in Uzbek folklore and classical literature.

Childhood has been reflected in the customs and rituals of the people since ancient times. Childhood, formed from ancient times and left only as a part of the past, strives for the future but retains the charm of return for a lifetime. Therefore, Carl Jung considers the desire of man to return to his mother's womb, the desire to return to childhood, as one of the oldest mythological archetypes. Hence, childhood has long been the subject of literature as an attractive, immaculate period of human life.

In ancient myths, where the image of the child and childhood is depicted as the beginning, the details of childhood are not described, they form the basis of the epic era. The birth, childhood, and destiny of the Gods, Titans, and heroes are depicted in myths as the first step towards man's creation and self-perception. This resemblance is the result of the closeness of the human psyche and the environment. In Greek mythology, for example, Achilles and other heroes were given from their childhood to the centaurs of Heron. Raising a child as a half-man, half-animal teacher means that the future hero must master the power of both man and animal - law and power⁴⁴. Also, in Turkish myths, the protagonist is under the protection of a totem - an animal and gains its power. For example, a wolf, a bear, a horse, a dog is marked as a guide and they accompany a child.

⁴⁴ Макиавелли Н. Хукмдор. – Т.:Янги аср авлоди, 2018. –Б 53.

In general, in the myths created by the Turkic peoples, the image of the child is embodied not as a pure human child, but as a natural phenomenon and symbol (e.g., a star) in accordance with the nature of the myth. For example, in the myth of "Day and the Moon" children are stars, in the myth of "Dear grandmother and her sons" Ahmon and Dahmon are shown as a symbol of frost.⁴⁵

In the legend of "Tomaris", Tomaris's young son Sparangiz falls victim to a trick. He is tricked into drinking wine and taken hostage. In the above legend, the trace of history disappeared and the image of a child was used to achieve an artistic and aesthetic goal. At the same time, it can be said that the unjust capture of Sparangiz inspired the courage of Tomaris.

In general, the image of a child in legends served as the basis for the protagonists of fairy tales and epics.

Among the magical-fantastic tales of folklore, the image of heroes at the age of a young child is very common. In this type of fairy tale, the story is based on the extraordinary miracle of the child, and the socio-political content is solved with the help of magic. Comic heroes fight for the truth. They are the representatives of the ordinary people, their dreams and ambitions. For example, in "Khurmacha Polvon", the old man's son enchants the rich man with magic and causes his parents to live a wealthy life.

In the fairy tales created in the later period, the protagonist is mainly a child. In all parts of the IMF (initial, medial, final) formula, which is strictly repeated in fairy tales, the image of a child is involved, that is, he is born, grows up, and in the final part - as a teenager reaches his goals.

Best samples of the image of a child can be found in the first type of folk epic - heroic epics. The heroic character of the epic content of this type can be found in the depiction of childhood.

The emergence of interest in expressing the character of children in fiction is associated with the development of philosophy and pedagogy. It is noted that the first interest in the character of children in world literature dates back to the Renaissance, that is when the belief in self and the belief that man can be changed emerged. In the East, there is a notion that a well-rounded person should be mature from childhood. The theoretical foundations of this concept are laid in religious-philosophical, scientific-artistic works. In particular, according to Abu Nasr Farobi, the mayor of the city of clever people needs to form 12 qualities from childhood.⁴⁶ In particular, it is said that he should be innately generous, fair and honest, patient and courageous. After all, childhood traits have a natural character, and they later socialize.

In the hagiographic story "Qisasi Rabguziy", which is an example of storytelling in Uzbek literature, the story of each prophet is presented in sequence with a description of their birth, childhood, and later life. For example, it was known from his childhood that Solomon was a king, he could read the letter

⁴⁵ Мирзаев Т. ва бошқалар. Ўзбек халқ оғзаки ижоди хрестоматияси. – Т.:Алоқачи, 2008. –Б. 232.

⁴⁶ Форовий А.Н. Фозил одамлар шахри. –Т.:А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б. 160.

without opening it.⁴⁷ The stories of divine birth, early childhood, and adventurous childhood are also relevant to the stories of other prophets.

In Alisher Navai works, the image of childhood is expressed by such words as "tifi", "atfol", "tufuliyat", "bola", "sighar", "yigitligh", "yoshligh", "shabob". Navai's works depict not only his childhood but also the childhood of his characters. In his works, the image of childhood and a child is described in a fragmentary way, in accordance with the traditions of classical literature, child psychology, based on the character of childhood. Each of the protagonists enters the work from childhood, in accordance with the traditions of folklore and classical works. In particular, he describes the childhood of the Prophet Muhammad in Chapter 8 of "Hayratul-abror", in "Khamsa" Farhod, Qays, Iskandar, in "Tarihi muluki ajam" Noshiravan. For example, at a meeting with his beloved in the garden, Noshiravan's gaze falls on a daffodil leaf, reminiscent of a human eye, which is extremely embarrassing, and gives up meeting with his beloved one. Navai's conclusion is that the modesty in Noshiravan made him king of the world.⁴⁸ Such examples are in harmony with the artistic goals and ideals of Alisher Navai, in which the conclusion that the foundation of being genius is laid from a young age is confirmed.

However, in classical literature, especially in the enlightenment literature, childhood and the image of a child are considered as an auxiliary stage in the formation of personality. Therefore, in the literature of this period, the childhood of the protagonist becomes one of the most important objects of the artistic image. At the same time, in classical literature, the image of childhood has acquired a fragmentary character, creators interpret the roots of childhood as a sign of a great future as they mature.

The second chapter of the research work is called **"Childhood interpretation in autobiographical stories"**, and the first paragraph examines **"The spirit of the period in autobiographical stories."** This paragraph analyzes the stories created in the Uzbek literature of the XX century.

While childhood was a fragmentary feature of Uzbek classical literature, it became the subject of artistic expression starting from the 17th century. According to the Russian researcher E. Shestakova, from the second half of the XIX century, the youth of a character was considered as a serious object of an artistic image.⁴⁹ Indeed, in the twentieth century, interest in the subject of childhood increased significantly. The need to educate people from early childhood began to be considered more seriously, as childhood is the foundation of the future. During this period, childhood became a symbol of life for many creators and gained a deep meaning.

Scholars of the twentieth century who advocate the status of a developed childhood, considered the process of child formation not only as a historical event but also as a separate phenomenon of the principles of consistency and progress in

⁴⁷ Рабғузий Н.Б. Қисаси Рабғузий. 2-китоб. –Т.:Ёзувчи, 1991.–Б. 31.

⁴⁸ Навоий Алишер. Тарихи мулуки аҷам, –Т.:Фан, 2000.

⁴⁹ Шестакова Е. Детство в системе русских литературных представлений о человеческой жизни XVIII-XIX столетий. автореф. дисс.... филол. наук, –Архангельск, 2007. –С. 24.

the development of human culture. The image of a child of the twentieth century is an integral part of the changing space of time, a subject of history.

The leading stories in Uzbek literature were written in the 1960s and 1980s, describing the events of 1910-1920, 1940-1950, and 1980-1990. According to the method of artistic perception and expression of reality, the stories with predominant image of a child are diverse. Although they are united by a commonality under the name of the story, they can be theoretically divided into several types on the basis of internal division. Internal types are as follows: autobiographical short stories, biographical short stories (Oybek "Bola Alisher"), historical short stories (Matyokub Kushjanov's "Dagish"), magical-fantastic short stories (Turob Maqsud's "Teenager who is in love with fairy"), legendary story (Pirimkul Kadyrov's "Salvation"), real story (Tohir Malik's "Goodbye, childhood"), short story series (Pirimkul Kadyrov's "Akram's adventures"), humorous story (Pirimkul Kadyrov's "Yayra wants to enter the institute"), a satirical story (Utkir Hoshimov's "Two Twice - Five") and an adventure story (Abdulla Qahhor's "Fairy Tales from the Past"). These were studied during the research but this division is relative and requires special study in genre research.

An autobiographical story is the most common type of story in which the image of a child is the leading one. Autobiographical stories mainly describe the authors' childhood period. At the same time, the autobiographical spirit predominates in these stories. There are many reasons for this. Firstly, due to the demands of the time and ideology, writers of the twentieth century (especially those who were born at the beginning of the century) turned to their childhood years to describe the "backward, lightless" period before the revolution. Secondly, by using an image of a child in their works writers had to rely on their childhood memories. Among the short stories of the last century, although the authors did not mention them, Muminjon Muhammadjanov's "Attempts of Life", Sadriddin Aini's "Old School", Oybek's "Childhood", Abdulla Qahhor's "Fairy Tales from the Past", Yulmirza Oymirzaev's "Cradle of Happiness"), Matyokub Kushjanov's "Dagish", Nosir Fozilov's "Cancer" are autobiographical stories.

In literary criticism, especially in the theory of the biographical method, any literary work is a model of the writer's heart.⁵⁰ From the point of view of the direction of our research, this theory can be further developed that any story with a child image cannot be free from the autobiography because the image of childhood and child image is addressed by each writer after experiencing a certain period of time.

The author of an autobiographical story refers to the memory of his past, not to archival and historical documents like the author of a biographical story. In particular, he expresses the emotional excitement he experienced when addressing his childhood. At the same time, it is necessary to differentiate between autobiographical and autobiographical featured works. "In an autobiographical work, where biographical elements play a significant role, the artistic fiction is considered as a crucial point. In other words, just like in works with a real

⁵⁰ Карим Б. Рухият алифбоси. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – Б. 174.

prototype, for an autobiographical work, the author is a prototype, on the basis of which the image of another person is created".⁵¹ In particular, Gafur Gulam's "The Rascal" is an autobiographical featured story. In general, we can see that elements of autobiography play a leading role in stories such as autobiography, biography, and stories where the image of the child is predominant. For this reason, we have entitled the works selected for this chapter under the general name "autobiographical stories".

Autobiography is one of the most characteristic features of many works of world literature, created under the name "Childhood". For example, the protagonist of the story "Childhood" by Musa Tashmuhammad oghli Oybek (1905-1968), who has a special place in Uzbek literature, is Musavoy, that is, the future of writer. The story is presented from the language of a child. The events of the story mainly describe Oybek's childhood memories, but in the story the author describes not only the memories but also the most important events of that period. Although the events of the story are in the form of a memoir, the author gives it an artistic and social spirit. This serves to illuminate social events in further chapters of the work.

In the early twentieth century, biogenetic and sociogenetic tendencies emerged that comprehensively interpreted the sources of children's mental development. Supporters of the first tendency argue that heredity plays a crucial role in a child's life. According to those people who support the second approach, the environment is the only factor in a child's development. To study a person, it is enough to analyze the environment in which he grew up.⁵²

In the example of the story "Childhood", we can understand that the social environment and sociogenetic factors are important in the development of a child. Because Musavoy's life takes place mainly in a social environment: in the market, on the street. Musavoy is also a teenager like Shumbola. Ghafur Ghulam describes only a 5-6 month adventure of Shumbola, while Musavoy's at least ten years of life are reflected. His age (4-14) is clearly indicated by the author.

Oybek seems to have limited himself a bit, using the memoir style. He can't give his protagonist complete freedom like Shum bola. In Oybek's story, the main attention is paid to life events and ideas. Therefore, the artistic elements seem not enough. After all, the more biased the material of life, the freer the idea, the less artistic it becomes.⁵³ But Oybek complements it with an autobiographical style, i.e. life events, frequent appearances of individuals are accepted as a condition of an autobiographical story. In many cases, the author tries to transfer the need for freedom in his mind to the protagonist.

Another noteworthy aspect of a story is the grandfather-grandson relationship. For example, in the stories of M.Gorky's "Childhood", Ch.Aitmatov's "White Ship" image of the grandfather plays an important role in developing a child's spirit. In general, in real life, grandparents and grandchildren are spiritually close to each other. The reason for this can be explained by the second childhood

⁵¹ Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Т.:Академнашр, 2010. – Б. 6.

⁵² Ёш психологияси ва педагогик психология. М. Г. Давлетшин таҳрири остида, –Тошкент, 1974.

⁵³ Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. –Тошкент, 2004.–Б. 14

situation that the elderly experience, the feelings of purity and innocence that they experience again. Z.Freud noted that when we reach puberty, most of our childhood memories disappear. As we grow older, our ego awakens and our sense of the mysterious wisdom of childhood comes to an end. So, when we become old and do not want anything, we return to the world of childhood. Therefore, there is a spiritual closeness in the relationship between grandparents and grandchildren. This process is typical for stories in which the child image is leading. Oybek also uses this approach skillfully. As a result, Musavoy's ancestors play a key role in his life.

In the next paragraph of the second chapter of the story **"The Rascal", the problem of children's beliefs is studied.**

The issue of the character's faith in Uzbek literature has not been studied yet for certain reasons. In fact, faith is not just a belief in God and religious teachings. Especially when it comes to children's beliefs, this concept can take on new and different meanings.

In human relations, trust is an integral part of any friendship and love. In order to develop the human qualities, talents, and abilities of a child, it is necessary to have faith. Parents who are very important people for a child should trust their children. Otherwise, such abilities of the child may be hidden in the psyche as if they did not exist at all.

All evil in a person is gained as a result of external influences and he has no choice. It is no coincidence that children hesitate when they reach a certain age and see social life. The worst thing is that a child has no choice to choose.

The typical problems of the twentieth century, such as the lack of choice and the collapse of faith, can be seen in the story of Gafur Gulam (1903-1966) "Shum bola" (The Rascal). The rascal who entered the story as a young boy will soon become a teenager. The dynamic plot of the story, the rapid development of events, the changes in the child's psyche force him to quickly go through the different age times. The rascal describes his adolescence in his own words: *"It has become clear that we are both teenagers looking for the world and happiness. We have made an agreement with each other, and we have planned a great journey."*⁵⁴

The question *"where shall I go"* is often used in the story. The rascal seems to be asking himself this question when he is homeless, penniless, and helpless. In fact, this question is the tragedy of not being able to see the future, the lack of strong faith, and the life plan of a teenager on the eve of adulthood. This rhetorical question, which represents the imbalance of faith, the balance of time and spirit, has not been paid enough attention by scholars who studied The Rascal. In our view, this question is the core meaning of the work.

No matter where the rascal child goes, his psychological state ends in frustration (failure, failure to reach the goal). As a result, in addition to exposing it, a sense of revenge close to violence is formed. In the episodes where he was lying in the tandoor, demanding money from the young cheating man, threatening the

⁵⁴ Ғулом Ғ. Танланган асарлар. Шум бола. –Т.:Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2012. –Б. 169. (Асардаги барча иқтибослар ушбу манбадан олинди ва саҳифаси қавс ичида берилди).

people of the "restaurant" with boiling water in a bottle, it seems that he wanted revenge. Children have a developed ability to copy from reality. Gafur Gulam uses this skillfully in the story. The world of adults is reflected through the actions of the rascal child.

Erich Fromm points out that "faith failure" is common in children's lives. According to him, a child begins his life with a sense of love, kindness, and justice.⁵⁵ The baby's life is trusted entirely to the mother, and the mother is the "source of life" for the baby. The baby trusts his mother completely because he is too young. Such trust is in one's own father, grandfather, and grandfather, any other loved one, as well as in God. Later, love for the father becomes a source of dreams and aspirations. During this period, the father seeks to gain the encouragement and attention of the child, not to offend his child. The rascal boy had to move from his mother to father according to his age in the play, that is, during his first adolescence, to gain his affection. And events separate him from both.

As Andre Morua points out, financial difficulties are never tragic.⁵⁶ It is all about spiritual poverty, an insecure attitude towards a person, especially a child. The insecure attitude towards the rascal child existed, first and foremost, in the family. His sister also addresses him as "-ҳа, ...ўлзур"(p. 164). His mother's words, quoted in two places, are just curses and insults in the form of "*juvonmarg, zumrasha*".

We can see the spiritual image of the members of the society of that period in relation to the personality of the child in the story. Wherever the rascal child goes, he is greeted as a "foreigner, a refugee." Apparently, such an attitude has a negative impact on the character of the child. In the character of the protagonists of the story, the spirit of the period, along with the level of that category, the attitude towards the child, including the orphan, is realistically expressed.

The rascal boy is the world of naturalness, goodness, purity for Gafur Gulam - it serves as an ideal and contrasts with the contemporary reality of the writer. The writer worked on the story "Shum bola" for twenty-five years. The first and second parts of the story were written in 1936. The third part was completed in the late forties. It was revised in the early 1960s⁵⁷. That is why the author-hero relationship in the story is deeply harmonious. And this harmony led to the debate over whether the work was autobiographical or not. This work can be called a story including autobiographical and biographical information of the author and the character, the embodiment of a young Nasreddin-type hero who is typical of folklore, with a leading child image.

According to the laws of physics, the whole universe is ruled by gravity. If the gravity of the sun influences the planets in its system, be compared to a person's kindness for his loved ones. Human gravity is more common in children. As a child grows older and socializes, gravity decreases. The life of the rascal boy

⁵⁵ Фромм Э. Инсон қалби. Унинг эзгулик ва ёвузликка бўлган лаёқати. –Т.:Ўзбекистон, 2016. –Б. 25.

⁵⁶ Моруа А. Чоршанба учун бинафшалар. –Т.:Янги аср авлоди, 2015. –Б. 201.

⁵⁷ Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Т.:Сано-стандарт, 2019. – Б. 46.

takes place in social places - in the market, in small eating restaurants. He had to live away from his family and relatives as a teenager because of the environment. The rascal boy who has lost the power of gravity in the family wanders in a society like a planet that has lost its orbit.

The fact that Gafur Gulam turns the image of a child into a victim of the environment can be explained by the need to eliminate external influences. Similarly, the story of "The Rascal" ends with the notion *"Four sides are qiblah. But where shall I go?"* (P. 286). In this conclusion of the rascal boy, it is possible to understand the weakening of the child's faith, the insecurity of the future.

At the beginning of the story, the Rascal boy looked at the world in amazement. After his 5-6 month adventure this amazement lead to hatred, then to exposure and revenge, and finally to confusion because of the environment. The reason he is unable to return home is explained by the fact that his childhood is over and his confidence in his return has weakened.

The third chapter of the research work deals with **"the spiritual world of a child in the stories that reflect the realities of the second half of the twentieth century."** The first paragraph of the chapter is devoted to the **"Interpretation of Child Psychology in the story of "Infinite sky"."**

The 1980s were a turning point in Uzbek prose, during which many works reflecting the lives of children were created.

The principle of philosophical and psychological analysis of reality in Uzbek stories created in the last quarter of the twentieth century, looking at the deepest layers of the character's psyche, began to be felt in the image of a child. Mainly social activity was observed in the images of a child at the beginning and middle of the century, by the end of the century, the image of their inner world, their mental states in conflict with the environment began to dominate. One of such works is the story of the writer Nurali Kabul (born in 1950) "Infinite Sky" (1976-80). Scholars such as M.Kushjanov, U.Uljabaev, B.Nazarov, Y.Solijonov, T.Qahhor, A.Kasimov, K.Yulchiev, U.Rasulova were the first in the field of literature to express their views on the work and studied it as an object of the research work. Well-known writer Chingiz Aitmatov also commented positively about the story and its author.

Beginning in the 1980s, Uzbek literature began to pay more attention to the artistic study of the universe and man. A thorough artistic study of the socio-psychological, physiological, and other causes of the character's mental state was intensified. Nurali Kabul's story "Infinite Sky" (1976-80) describes the ancient laws of the heroes, such as the spiritual world of characters, the relationship between man and man, man and nature. The protagonist of the story, Norbota, was seven years old, and he acquired the characteristics of a child's psyche of this age. Images of seven-year-olds are common in the literature. In particular, the Prince in Antoine de Saint-Exupery's "Little Prince" and Chingiz Aitmatov's the Boy in "White Ship" are the same age. According to psychological sources, the best human qualities - honesty, naturalness, sincerity, admiration - are mostly observed in children aged 4-7 years. Such traits belong to Norbota as well.

We observe that a writer takes a more subjective approach when addressing the theme of childhood and the image of a child. The events and images in the story "Infinite Sky" are also spiritually close to the author. The author comments: The events of "Infinite Sky" are the period when I worked as a shepherd for a few years, waiting for the eight-year school in our village to be given a pioneering staff. I can still see the chief shepherd, my aunt's son Rabbim Otabekov, walking and shooting a dozen wild dogs one by one. The play also reflects the tragedy that befell our family."⁵⁸

In the story, the author describes not only the reality he witnessed but also his own fantasy about reality. Namely, he expresses an artistic and aesthetic attitude to reality through a child's look. This is what made the story so artistic. The author was not yet thirty years old when he finished writing "The Infinite Sky". At this age, referring to the image of a child is rarely common. In our opinion, this situation should be connected with the psyche of the writer. In terms of personality psycho types, writers take all events by heart as a real child. For them, age does not matter in creating the image of a child.

The plot of the story is arranged in chronological order. Events develop chapter by chapter. In the story, the child's psyche is revealed in a series of events that change the life of the protagonist. After each event, the child's attitude changes towards society. From the second part of the story, conflicts begin between the child and society. He learns from his grandmother about Kadyrkul and Mamadazim⁵⁹.

We can easily see that the story was created under the influence of Chingiz Aitmatov's "White Ship". In both stories, the children are alone. There is not a single sincere person around them who can speak the language of a child. Only the old Mumin and Norbota's grandmother understand them. There are similarities in the names of the heroes: Kadyrkul - Urozkul, Boynok - Baltek. The last monologue in "Infinite Sky" is reminiscent of the end of "White Ship". According to Professor A.Kasimov, who comparatively studied the stories "Little Prince" and "White Ship", if the heroes of Exupery enter the real world from the world of fairy tales (the 1930s of the XX century), Ch.Aitmatov's child enters the world of fairy tales from the real life of the 1970s. In the story "Infinite Sky", Norbota lives in his childhood until the end of the story.⁶⁰ For a child, the infinite sky is a symbol of purity, innocence, power, and truth. When he is helpless, he seeks salvation from the infinite sky to which his soul belongs.

The second paragraph of the third chapter is devoted to the study of **"the period and spirituality in the short story of the 1980s"**. As long as an artistic work is created in a certain cultural and social environment, and a writer creates in a certain historical period, the study of the artistic image in terms of time and spirit does not lose its relevance. Furthermore, as the modern Polish literary theorist E. Foryno points out, artistic work is "a certain document, which must be regarded as

⁵⁸ Қўшжонов М.Онага таъзим, болага меҳр. –Т.:Ёш гвардия, 1983. –Б. 19.

⁵⁹ Қобул Н. Жоҳиллик ва қотиллик. Қиссалар. – Т.:Ижод-пресс, 2017. – Б. 196.

⁶⁰ Қосимов А. Адабиётда болалик маънавий-ахлокий категория сифатида: филол.фан.номз...дисс. автореф.– Тошкент, 1999. –Б. 19.

a product of the artistic thought of that period.⁶¹ The image of a child cannot be perceived separating from the society to which he belongs. The child's spirituality is most evident when he or she resists an awkward situation that doesn't suit him or her or becomes a victim of the environment. The writer depicts the period to which the child belongs in a generalized and individualized way. In the process of testing the image of the child through different ways, he chooses life situations that help to reveal the psyche of his protagonist. This serves to describe the spirituality and social essence of the image.

The political processes of the transition period in the 80s of the last century, the socio-historical conditions, and their impact on human destiny served as great material for fiction. As a result, the human heart, his spirituality has become a place to solve the most important problems of that period.

"Twice two - five" is one of the stories that satirically describes the evils of the society of that period and reflects the political landscape of the period. The story by People's Writer of Uzbekistan Utkir Hoshimov (1941-2013) was first published in the magazine "Sharq Yulduzi" in issues № 2-3 in 1987. The author introduced it as a satirical story and commented: *"This story is written totally in an eccentric style. It's better to write more or less about 'exaggerations'!"*.⁶² In books published during the years of independence, this comment was omitted and published under the title "comic story".

The protagonist of the story is Koshokvoy Salimov, a young man from Kashkadarya. He is 9 years old at the beginning of the story and enters school at this age. From this period onwards his life of almost fifteen years is narrated.

There is allusion referring to the political-historical period in the title of the story. The title "Twice Two-Five" is a satirical hint to the "cotton business" policy of the mid-1980s. The title of the story can also be expressed in mathematical numbers in the form $2 * 2 = 5$. According to the law of "it is impossible to divide by zero" in mathematics, twice two equals five. The author also wants to show the overwriting policy in a mathematical way.

Literary critic Y.Solijonov notes that by the 1980s and 1990s, the number of works in Uzbek literature that promoted the protagonist's point of view had increased. Spontaneously, the forms of expression of the author's attitude began to change radically.⁶³ The same is true of the story "Two times two - five." After all, the words and phrases in Koshokvoy's speech are also found in the speeches of other characters of the author.

In the story, the spirituality of the Koshokvoy gradually develops. We understand this from his direct speech. In particular, his dialogues constitute the ideological content of the story. At the beginning of the story, Koshokvoy's speech is dominated by satire, but as the plot develops, this satirical attitude turns into sarcasm, and at the end of the story into invective:

⁶¹ ФориноЕ. Введение в литературоведение.—Варшава, 1991. – С.275.

⁶² "Шарқ юлдузи" журнали, 1987 йил 2-сон.—Б. 59.

⁶³ Солижонов Й. Нутқ ва услуб. —Т.:Чўлпон, 2002.—Б44.

"-I'm giving an example, Salimov!" I'm giving the example of subtraction; do you understand?

- I don't know how to subtract! I said with anger. - I like to add.

-That's it! You had six nuts. I added four. How much will it be?

-Eleven!

-Koshokvoy! - The teacher explains again. "Look here ..." He bends his fingers to count ...

*I know it was ten. But at least I had to add a bit and cheat."*⁶⁴

In general, Koshokvoy has an active attitude to social life, inspired by the spirit of the heroes of the period. He is not only an observer but an active participant in social life. For example, Koshokvoy is more dynamic than Musavoy in Oybek's story "Childhood". His riding donkey and deceiving manners remind us of young Nasreddin. There are also many similarities between the story and The Rascal. For example, the Rascal boy says, "I have a bad behaviour - I can't stop telling a lie," and Koshokvoy says, "If I don't tell a lie, I won't be happy." The most delicate aspects of the politics of that period can be seen in these "faults" of the rascal boy and Koshokvoy. In the 1920s when the Rascal boy lived, lying and deception were rampant in society, while in the 1980s, lying, bribery and dishonesty were rampant. We can conclude that under the influence of the theme of childhood it is possible to look not only at the artistic world of a particular author but also at the reciprocal sounding of periods and the dialogues of contemporaries with each other. We can see the creative dialogues of Gafur Gulam and Utkir Hoshimov as teacher and disciple in the stories "The Rascal" and "Twice two-five".

CONCLUSION

We came to the following main conclusions as a result of our research on the image of a child in the Uzbek stories of the twentieth century:

1. The image of a child in fiction has a historical and vital basis, covering mythological, religious concepts in the development of humanity. The image of childhood in folklore is a stage of initiation to rise from a natural biological phenomenon to a new status and merges with the totem. That is, in the examples of created artistic work at a time when humanity is living in close harmony with nature, the image of the child appears at the same time as part of nature and its expression. However, in classical literature, the image of childhood acquires a fragmentary character and serves mainly as a foundation for the period of youth and maturity of the protagonist's life.

2. In fiction, the image of a child developed from the earliest works of folklore to modern times on the basis of the evolutionary structure of the allegory - the symbol - the image. In the twentieth century, the image of a child in Uzbek literature has risen to the level of a real image, and interest in the topic of childhood in literature has increased. During this period, the child's image was interpreted as a subject of history - an integral part of the changing space of time,

⁶⁴ Хошимов Ўткир. Икки карра икки – беш. –Т.:Янги китоб, 2020. –Б. 13.

as a creator and experiences of history, as well as a manifestation of itself in this process.

3. The socio-political, cultural, and historical problems of the period were reflected in the Uzbek stories of the twentieth century through the image of children. In particular, the destiny of Musavoy in the story "Childhood", who looked with confidence at the new Soviet regime, will end in tragedy at the end of the century. Children such as Norbota in "Infinite Sky", Koshokvoy in "Twice Two - Five", and Asror in "Goodbye, Childhood" are portrayed as victims of the environment.

4. Stories in which the image of a child is prominent cannot be devoid of autobiographical features. As a result of the writer's referring to childhood image and child's image after a certain period of time, the author's "I" is clearly reflected in them. This aspect leads to the autobiographical evaluation of works in which a child's image is prominent.

5. The protagonist of Gafur Gulam the rascal's returning home with nothing at the end of the story was not caused by the economic difficulties of the early twentieth century, but by the spiritual decline of the period. The child's early alienation from his family, society, and himself undermines his faith in society.

6. Interpreting children as heroes suffering from the imperfections of society is a characteristic feature of twentieth-century Uzbek stories. At the same time, the image of the child in the story is also tasked with a mirror function that reflects the vices and misfortunes of the adult world. That is, the image of a child served as a mirror of purity to the spiritual decline of society.

7. Since the 1980s, the focus on the artistic representation of the universe and man in Uzbek literature applies to stories in which the image of a child is predominant. If the images of a child at the beginning and middle of the century (Shum bola "The Rascal", Musavoy "Childhood", Tora "Cancer") were mainly described as socially active people, by the end of the century their inner world, the spiritual status in conflict with the environment (Norbota ("Infinite Sky"), Koshokvoy ("Twice Two - Five")) had become predominant. In the end, the protagonist of Utkir Hoshimov's story "Twice two - five" Koshokvoy chose the path of compromise and tried to return to the environment, reflecting the spirit of the transition period. At this point, the collapse of confidence in the existing regime, the mood of not being able to fully imagine the new regime, defined the general image of members of society.

8. The basis of the similarity between the analyzed stories is reflected in the mental experiences of the protagonists. The emergence of association is explained by the generality, belonging to national literature, methodological influence, and the writer's talent and ability to artistically reflect the problems of the period in which the story was written.

9. It is characteristic that the images of a child in fiction remain unclear at the end of the story, their fate is not completely decided. This situation appears at the end of the stories such as "The Rascal", "Childhood", "Fairy Tales from the Past", "Twice Two - Five". This helps the writer to implement it as an artistic goal

that the future is in danger. It is expressed through the image of a child that it is impossible to achieve the great future that humanity has always aspired to without a happy childhood.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НАУЧНЫЙ СОВЕТ
DSc.03/30.12.2019 Fil. 05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ
СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УМУРЗАКОВ РУСТАМЖОН МАХАМАДОВИЧ

**ОБРАЗЫ ДЕТЕЙ В УЗБЕКСКИХ ПОВЕСТИЯХ XX ВЕКА: ЭПОХА
И ПСИХОЛОГИЗМ**

10.00.02- Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Фергана – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2021.3.PhD/Fil.333.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» www.ziyo.net/uz

Научный руководитель:

Касимов Абдугапир Абдикаримович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Расулова Умида Юлдашевна
доктор филологических наук

Тожибоева Мукаддас Абдурахимовна
доктор филологических наук

Ведущая организация:

Наманганский государственный университет

Защита диссертации состоится «__» _____ 2021 г. в __ часов на заседании Научного совета DSc. 03/30.12.2019. Fil.05.02. при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел: (99873) 244-66-02;
факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована за № ____).
Адрес: 100151, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел: (99873) 244-71-28;

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2021 года.
(реестр протокола рассылки № ____ от «__» _____ 2021 года)

Ш.М.Искандарова

Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней, док.
фил. наук, профессор

М.Т.Зокиров

Ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, канд.
фил. наук, доцент

А.Г.Сабирдинов

Председатель Научного семинара при
Научном совете по присуждению
ученых степеней, док. фил. наук,
доцент

ВВЕДЕНИЕ (Аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель диссертации состоит в исследовании художественного отражения(выражение) времени(эпохи) и психологии в изображении детства и образа детей в узбекских повестях XX века.

Объектом исследования являются повести «Озорник» Гафура Гуляма, «Детство» Айбека, «Дважды два – пять» Уткира Хашимова и «Бездонное небо» Нурали Кабула, а также другие повести узбекской литературы XX века, в которых ведущее место занимают образы детей.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

выявлена историко-генетическая основа, различие поэтической природы образа ребёнка в периодическом плане в узбекской литературе;

проведена классификация узбекских повестей XX века, где ведущее место занимают образы детей с точки зрения времени, научно обосновано описание детства в автобиографических повестях, где центральное место занимает образ ребёнка, что повести, в которых изображается образ ребёнка не может обходиться без автобиографических элементов;

впервые повесть «Озорник» Гафур Гуляма изучена в сфере проблемы убеждения мальчика, обоснована разрушение убеждения мальчика в связи с духовным упадком времени;

выяснено что в узбекских повестях XX века в трактовке психологии ребёнка отображаются недостатки и несчастья мира взрослых, образ ребёнка выполняет функцию зеркала для взрослых;

раскрыто что, главный герой повести «Дважды два – пять» Уткира Хашимова трактуется как производная общественно-политических и духовных процессов переходного периода.

Внедрение результатов исследования. На основе полученных научных результатов по исследованию образа ребёнка в узбекских повестях XX века осуществлены:

результаты исследования были широко использованы при разработке учебно-методических материалов первого этапа совместного с UNICEF проекта «Повышение качества обучения узбекского языка в общеобразовательных школах» опубликованного на основе приказа № 125 от 15.05.2020 г. Министерства Народного образования Республики Узбекистан;

также результаты исследования использованы при подготовке монографии «Личность и ценности» подготовленного в рамках фундаментального проекта «Теоретическое и практическое совершенствование общественно-культурной, художественно-творческой деятельности детей с ограниченными возможностями» намеченный на 2017-2020 годы;

на основе результатов исследования в Ферганской областной телерадиокомпании были подготовлены телепередачи «Огонёк и его друзья», «Интервью», «Дороже души», «Источник духовности» и радиопередача «Молодёжный дневник»;

результаты исследования о значении образа ребёнка в освещении проблемы эпохи и психологии в художественной литературе были использованы на совещании Критика и литературоведение отдела Ферганской области Союза Писателей Узбекистана.

Структура и объём диссертации. Структура диссертации состоит из введения, трёх основных глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 135 страниц.

Эълон қилинган ишлар рўйхати
Список опубликованных работ
List of published works
I бўлим (I часть; I part)

1. Умурзаков Р. “Бемор” ҳикоясининг структурал таҳлили // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2012. -№ 2. – Б. 17-22 [10.00.00 №9].
2. Умурзаков Р. XX аср ўзбек қиссачилигида бола образи // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2014. -№ 4. – Б. 154-157 [10.00.00 №19].
3. Умурзаков Р. XX аср ўзбек қиссачилигида болалик тасвири (“Шум бола” ва “Болалик” қиссалари мисолида) // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2017. -№ 4. – Б. 332-336 [10.00.00 №15].
4. Умурзаков Р. Носир Фозиловнинг “Саратон” қиссасида ўсмир руҳий олами ва ижтимоий муҳит // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2018. -№ 4. – Б. 104-106 [10.00.00 №20].
5. Умурзаков Р. Мумтоз адабиёт намуналарида бола образи ва давр руҳи // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2020. -№ 4. – Б. 186-190 [10.00.00 №20].
6. Umurzakhov R. The issue of children's beliefs in fiction (On the example of the story "Shum bola") // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – India, 2020. Volume 5, Issue 9, - P. 375-379. (№23).
7. Умурзаков Р. “Икки қарра икки – беш” қиссасида давр ва руҳият // Марказий Осиё ижтимоий тадқиқотлар журнали. – Тошкент, 2021. -№ 2 (2). – Б. 26-35 [10.00.00 №20].
8. Умурзаков Р. Т.Маликнинг “Алвидо, болалик” қиссасида бола образи ва ижтимоий муҳит // Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари мавзуидаги халқаро конференция материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 143-146.
9. Умурзаков Р. Халқ эртак ва дostonларида бола образи такомилли // “Буюк ипак йўлида фольклор санъатининг ривожланиш жараёнлари” мавзуидаги халқаро илмий-иждодий конференция. – Марғилон, 2019. – Б. 93-96.
10. Умурзаков Р. Миф ва афсоналарда бола образи генезиси // “Замонавий ўзбек адабиёти тараққиётида Тўра Сулаймон ижодининг ўрни ва аҳамияти” мавзуидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2019. – Б.167-172.
11. Умурзаков Р. Ойбекнинг “Болалик” қиссасида давр руҳи // *“Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбеку тоҷик”* мавзуидаги халқаро онлайн илмий-амалий анжуман материаллари. – Хўжанд, 2020. – Б. 678-682.

II бўлим (II часть; II part)

12. Умурзаков Р. Изображение духовного мира героя в произведениях “Озорник” и “Детство” // “Bilim ve eğitim: problemler, çözümler, vazifeler” номли халқаро илмий анжуман. – Анталия, 2016. – Б. 134-138.
13. Умурзаков Р. Даҳоликнинг пойдевори // Бадиият уммони. “Глобаллашув ва маънавий таҳдидлар шароитида Алишер Навоий ижодини ўрганишнинг аҳамияти” мавзуидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2017, –Б. 33-36.
14. Умурзаков Р. XX аср ўзбек қиссаларида бола образи // “Актуальные вызовы современной науки” номли халқаро илмий анжуман материаллари. – Украина, 2018. –Б.
15. Умурзаков Р. Адабиётшуносликда бола эътиқоди масаласи // “Чет тилларни ўқитишда инновацион усуллардан фойдаланишнинг аҳамияти ва таржимашунослик муаммолари” мавзуидаги 1-халқаро онлайн илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2020, –Б. 299-301.

Автореферат “ФарДУ. Илмий хабарлар - Научный вестник ФерГУ” журнали
таҳририяида таҳрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 2021 йил.

Нашриёт босма табағи -3,5.

Шартли босма табағи -1,75. Бичими 84x108 1/16.

Адади 100.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси 2-уй.

